

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાક્ષિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૭૬૭

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ શાસ્ત્રીય તપાસ

વિષય મ : ૮૪૩ : ૩ : : ૬૭ ૨૫

*Adopted as a "Text Book" in Gujarati
by the Presidency Centre of the
St. John Ambulance Association.*

A
Glance on Human Anatomy
AND
Guide to Treat Cases of
Accidents

BY
DARASHAH NUSSERWANJI MARKER,
AND
DOSABHAI FRAMJI PANTHAKI,
AUTHORS OF

"A Guide to Home Nursing"

AND
*Brigade and Class Secretaries,
St. John Ambulance Association.*

(All rights reserved.)

1906.



સેન્ટ જોન ઑમ્બુલન્સ ઑસોશીએશનની મુખ્ય ખાતે-
ની શાખાએ “ટેકસ્ટ બુક” તરીકે મંજૂર કરેલી

શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક ભોમ્બે જેમાં

શરીરને લગતા ભાગો, તે માહેલી ધોરીનસો, નસો, માંસના
લોંચા, જ્ઞાનતંતુઓ, હાડકાં, વગેરેનાં ટુંક વર્ણન સાથે
અકસ્માત વેળાએ તાબડોતોબ પ્રલાજ કેમ
કરવા તેની સમજણ સવાલ જવાબના
આકારમાં આપવામાં આવી છે.

રચનાર

દારાશાહ નસરવાનજી મારકર,

તથા

ડોસાભાઈ ફરામજી પંથકી,

તે “દરદીનું દુઃખ નીવારણ”ના કર્તા

તથા

બ્રીગેડ અને ક્લાસ સેક્રેટરીઓ,
સેન્ટ જોન ઑમ્બુલન્સ ઑસોશીએશન.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

મુખ્ય.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ.દા.વા.દ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૧૭૬૭

ગાંધીજીનાં કાવ્યોનાં

112



DR. DINANATH BALKRISHNA NAIK DANDEKER.
I.M. & S., J.P.

To
Dr. Dinanath Balkrishna Naik Dandekar,
L.M. & S., J.P.,

Member of the Bombay Municipal Corporation,
Hon. Life Member, St. John Ambulance
Association, Member of the Managing
Committee and an Hon. Surgeon,
Hon. Lecturer, Hon. Examiner, and
Hon. Brigade Surgeon of the Parsee and
the Jewish Brigades of
the St. John Ambulance Association,
Bombay Presidency

CENTRE,

THIS LITTLE BOOK

is dedicated

BY THE AUTHORS

In token of their humble appreciation
of

His laudable efforts towards the dissemina-
tion of Ambulance Knowledge
among the Public at large.



અર્પણ પત્રિકા.

અમારા માનવંત અને મેહેરજાન મીત્ર,
 દા. દીનાનાથ બાલકૃપના નાયક દાંડેકર,
 એલ.એમ. એન્ડ એસ., જે.પી.,
 તે મુંબઈની મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના એક સભાસદ,
 સેન્ટ જોન એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશનના આનરરી લાઇફ
 મેમ્બર, સેન્ટ જોન એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશનની
 મુંબઈ પ્રવાહા ખાતેની શાખાની મેનેજિંગ
 કમીટીના સભાસદ, આનરરી સરભ્યન,
 આનરરી, લેમ્બરર, આનરરી એક્ઝામીનર,
 અને પારસી તથા યાહુદી ધર્મગેઝના
 આનરરી ધર્મગેઝ સરભ્યન,
 તેઓને

બહેર પ્રજામાં એમ્બ્યુલન્સને લગતું જ્ઞાન ફેલાવવા માટે
 તન, મન, અને ધનથી જે સ્તુતીપાત્ર કાશેશે તેઓ
 ચાલુ રાખે છે તેની એક નવ પીછાણમાં
 આ નાનકડું પુસ્તક
 માન સાથે અર્પણ કર્યે છીએ.

દા. ન. મારકર.
 ડા. ફ. પંથકી.

૧૭૬૭

ચેરાગ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
મનોરહાસ સ્ટ્રીટ, કોટ,
મુંબઈ.

OPINIONS AND REVIEWS.

Sir Bhalchandra Krishna, Kt., L.M., J. P., writes :—

I have much pleasure in accepting the two books, *viz* :—“ A Guide to Home Nursing ” and “ A Glance on Human Anatomy and Guide to Treat Cases of Accidents ”...I hope they will be of great use.....As the books are written in Gujarati, I am sure they will be of great service to the Gujarati knowing public, both males and females. (Bombay, 8th October 1906).

Dr. N. N. Katrak, L.M. & S. J.P., writes :—
A Guide to Home Nursing :—I have read this book with considerable interest and am very much impressed with the ability and care bestowed on its preparation. The arrangement is excellent and the language easy and clear. It is surprising to find so much matter compressed in such a small volume. The book ought to be in the hands of every pupil in a girl's School and would be available also

to boys as well. I congratulate the authors upon having produced such an excellent little book.

A Glance on Human Anatomy and Guide to treat cases of Accidents:—The book appears to be a further development of the **First Aid to the Injured**. The Anatomical portion though small is very useful and necessary. But the portion dealing with the treatment of accidents is all that could be desired. The chapters are short but sufficient for the purpose of giving an idea as to the treatment to be adopted. This book as well as "**A Guide to Home Nursing**" do credit to the authors Messrs Marker and Panthaki. (Bombay, 24th October 1906).

Dr. Dinanath B. Naik Dandekar, L.M. & S., J.P., writes ;—I beg to acknowledge receipt of your two Gujarati Manuals *viz.*, :—(1) "**A Glance on Human Anatomy and Guide to treat Cases of Accidents,**" (2) "**A Guide to Home Nursing**" with manifold thanks and inform you that I have fully gone through the pocket manuals and it gives me very great pleasure to state that the simplicity of

the Gujarati language in editing these manuals has been the principal factor in increasing the utility of the books by all classes. Both the manuals have been a very handy source of reference in administering skilful help in cases of accidents and the "Guide to Home Nursing" has been specially conducive in completing the guidance of careful after-treatment of such accidents or sudden illnesses. On the whole, I can honestly say that the services that you have rendered by giving the use of these manuals to the public are really most commendable and more so when your efforts have been in the direction of helping the cause of human sufferings. I am of opinion that no house should be without these manuals. (Bombay, 13th November 1906).

Dr. Kavasji Edulji Dadachanji, L.M. & S., J. P., writes:—I have gone through your booklets on "A Guide to Home Nursing" and "A Glance on Human Anatomy and Guide to treat Cases of Accidents" in Gujarati. To me they appear to be useful to those who want to study the subjects. They are in the form of questions and answers and nicely arranged. (Bombay, 23rd October 1906).

Dr. Ardeshr D. Jilla, L.M. & S., writes :—
I acknowledge with thanks the two handbooks
“A Guide to Home Nursing” and “A Glance
of Human Anatomy and Guide to treat Cases
of Accidents,” of which you have the honor
to be the joint authors.

According to my opinion, I find the
former to be a very useful thing...to be in the
hands of young women, all of whom may be,
at any period of their life, called upon to do
the part of a nurse.

The latter bids well to make one an
“Emergency Doctor”—(Bombay, 24th Octo-
ber 1906).

Rao Bahadur Narayan T. Vaidya, J.P.,
writes :—I am very much obliged to you for
sending me your books on “Treatment of
Cases of Accidents” With a Glance on Human
Anatomy” and on “Home Nursing.” I
perused the books with great attention and
was pleased to find that with their simple
style and language, they will be useful not
only to those who join the St. John’s Ambu-
lance Association, but even to other intelligent
readers. To ladies especially the books will

be very valuable. You have done real service to all Gujarati speaking public, and I am sure, your books will be well appreciated by them. I wish you success in your endeavour to impart useful knowledge in an Indian language.

Your dedications are also very appropriate. Mr. Lund, as Honorary Secretary of the Association, has done so much for popularizing very useful Institution. Dr. D. B. Naik Dandaekar has also spared neither pains nor money in the work of the Association. (Bombay, 26th October 1906).

Mr. N. G. Welinkar, M.A. L.L.B., J.P., Hon. Secretary, the Dadabhoy Nawroji Poor Boy's Seminary, writes:—I beg to acknowledge, with best thanks, the receipt of your "Guide to Home Nursing and a Glance on Human Anatomy" etc. Both of them are very useful books and are written in a clear, simple and interesting style. (Bombay, 23rd October 1906.)

Mr. Framji Bomonji Master, B.A., Head Master, Fort and Proprietary High School,

writes :—Your two books “ A Guide to Home Nursing ” and “ A Glance on Human Anatomy and Guide to treat Cases of Accidents, ” contain much useful information, and will be a great help in imparting a knowledge of the methods to be used in treating sick persons, affording relief and giving first aid to the injured, who are very often left to themselves when medical aid is not at hand. The books being written in Gujarati will prove useful to a large number of readers who are prevented from having access to similar books in English owing to their ignorance of that language. (Bombay, 13th November 1906.)

[“મુખ્ય સમાચાર”—તા. ૧૪મી નવેમ્બર ૧૯૦૬]

શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક ભોખ્યો.

“શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક ભોખ્યો.” નામની ચોપડી મેસર્સ દારાશાહ નશરવાનજી મારકર તથા ડોસાભાઈ ફરામજી પંથકી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેમાં શરીરને લગતા ભાગો, તે માહેલી ધોરીનસો, નસો, માંસના લોંચા, જ્ઞાન-તંતુઓ હાડકાં વગેરેનું ટુંક વર્ણન આપ્યા હપરાંત અકસ્માત વેળાએ તાબડતોબ એલાજ કેમ કરવા તેની સમજણ સવાલ જવાબના આકારમાં આપવામાં આવી છે. સાંધો હતરી જવો કે

લચક આવવી, ગળાંમાં હાડકું કે માંસનો દુકડો અથવા એવીજ કાંઈ ચીજ ખુંચી બેસવી, ચામડી છાલાઈ જવી કે સેહેજ જખમ પડવો અથવા દાઝી જવી એવી સાદી ઇજા વેળાએ કેવી રીતે કામ લેવું તેની સમજણ આપ્યા ઉપરાંત હુબેલાં માણસને પાણીમાંથી બાહર કાઢડયા પછી શું કરવું તથા કોઈએ ગળામાં ફાંસો ખાઈ આપઘાત કરવાની કોશિશ કીધી હોય અથવા એક જાણે બુલમાં કે જાણી જોઈ ઝેર ખાધું હોય તેવા ગંભીર મામલા વેળાએ તબીબની મદદ આવી પોહોંચે તે આગમચ કેવી રીતના એલાજ લેવા તે સાદી તથા સેહેલ બાપામાં દર-શાવવામાં આવ્યું છે. અકસ્માત વેળાએ તાત્કાળીક મદદ પોહોંચાડવા માટે ઉભી થયેલી સેન્ટનૅન એમ્બ્યુલન્સ એસોસીએ-શન નામની મંડળીની મુબઈ ઇલાકાની શાખાએ ગુજરાતી બાપામાં શીક્ષણ આપવા માટેના વર્ગમાં ઉપયોગ કરવા માટેની “ટેકસ્ટ બુક” તરીકે બહાલ રાખી આ ચોપડીની કદર બુજી છે. અલબત્તે આ ચોપડી દરદીનો એલાજ કરવા માટે તબીબી મદદની જરૂર નહીં પડે એવી મતલબથી કાંઈ બાહર પાડવામાં આવી નથી પણ ખુદ એ ચોપડીની સેવટે જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ તબીબી મદદ આવી પોહોંચે તે આગમચ એક દરદીને આરામ આપવા માટે તાત્કાળીક ઉપાયો શું લેવા તેનું જ્ઞાન આપવાની નેમ રાખવામાં આવી છે. તે છતાં ચોક્કસ સાદી ઇજાના સંબંધમાં આપવામાં આવેલા એલાજ એવા છે કે જે

તુરત લેવામાં આવે તો દરદીને થોડા વારમાં આરામ થઇ જાય તથા તખીખી મદદ મેળવવાની કાંઈ પણ જરૂર રહે નહીં. ધણી વેળા એવા સાદા એલાને તાબડતોબ લઇ નહીં શકવાનો સબળ ફક્ત દરદના એલાનથી આસંપાસનાઓ વાકેફ નહીં હોવાનો હોય છે જે અજ્ઞાનપણું દુર કરવા માટે ઉપલી ચોપડી ક્રીમતી થઇ પડશે. દાખલા તરીકે એક ઉમરે પુગેલું માણસ કે છોકરું સખત રીતે દાઝી અથવા બળી જતાં તેના દાઝી અથવા બળી ગયેલા ભાગની સારવાર કેમ કરવી તે સુઝ નહીં પડ્યાથી તાત્કાલીક ઉપાય લેવાને બદલે ધણીક વેળા પાડપડોશી કે તખીબની મદદ મેળવવા માટે દોડાદોડી કરી મુકવામાં આવે છે. એવી વેળાએ ઉપલી ચોપડીમાં આપવામાં આવેલા નીચલા એલાનની વાકેફી ધરાવનારાંઓ શાંત મગજ રાખી દરદીને તુરત આરામ આપી શકશે :—“ પ્રથમ દાઝી ગયેલા ભાગપરથી કપડાં કાઢીને ઉતારવાં. પણ જે કપડું દાઝી ગયેલા ભાગને વળગ્યું હોય તો તેને મીઠાં તેલથી અથવા સાલીડ તેલથી ભીંજવી હલવે હળવે કાઢવું. ત્યાર બાદ બળી ગયેલા ભાગપર થોડુંક ઘાનું કપડું લઇ તેપર સોળું મીઠું સાલીડ અથવા અલસીનું તેલ નાખીને તે બળેલા ભાગપર મુકવું. પછી હવા તેપર દાખેલ નહીં થાય તેવી રીતે તે ઉપર સોળે ૩ મુકીને એક પાટાએ તે ભાગ બાંધી લેવો. જે ફોફડયા ઉઠે તો તે કાપવા અથવા ફોડવા નહીં તથા બળી ગયેલા ભાગપર ગરમી દેખાડવી નહીં.”

દરદીનું દુઃખ નીવારણ.

“દરદીનું દુઃખ નીવારણ” નામની ચોપડી ઉપલાન ગ્રંથ-કારો તરફથી બાહર પાડવામાં આવી છે તથા તે પણ સેન્ટ નૅન ઍમ્પ્યુલંસ ઍસોસીએશનની મુખ્ય ખાતેની શાખાએ “ટેકસ્ટ બુક” તરીકે સ્વીકારી છે. ઉપલી ચોપડીમાં દરદીને આરોગ સાફસુદ કેવી રીતે રાખવો, ઉડતા રોગથી પીડાતા દરદીની સારવાર કરતી વેળાએ સાબ માણસને ચેપ નહીં ઉડે તે માટે કેવી સંભાળથી કામ લેવું, દરદીનું બીજાનું સ્વચ્છ હાલતમાં કેવી રીતે રાખવું, દરદીને કંઈ જાતનો તથા કેવી રીતે ખોરાક આપવો, જરૂર વેળાએ દરદીને સેકપોટ કેવી રીતે કરવા તે વગેરેની એક સાધારણ માણસ સમજી શકે તેવી સરળ ભાષામાં લખાણથી સમજણ આપવામાં આવી છે.

[“અખખારે સોદાગર”—તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૦૬.]

શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક લોભ્યો અને દરદીનું દુઃખ નીવારણ.

સેન્ટ નૅન ઍમ્પ્યુલંસ ઍસોસીએશનની મુખ્ય ખાતેની શાખાના બ્રિગેડ અને ક્લાસ સેક્રેટરીઓ મેસર્સ. દારાશાહ નસરવાનજી મારકર અને ડોસાભાઈ ફરામજી પંચકી આ પરમારથી મંડલના ખરેખરા ઉતસાહી ઉપયોગી સહાયકો છે.

એ બંને સભાસદોએ “શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક ભોમ્બો” અને “દરદીનું દુઃખ નીવારણ” એવાં નામની બે નાની ચોપડીઓ લખી છે. આ બંને ચોપડીઓ ઍસોસીએ-શનની શાખાએ “ટેક્સટ બુક” તરીકે મંજૂર કીધી છે. પહેલી ચોપડીમાં શરીરને લગતા ભાગો તે માંહેલી ધોરી નસો, નસો, માંસના લોચા, જ્ઞાનતંતુઓ, હાડકાં વીગેરેનાં ટુંક વરણન સાથે અકસ્માત વેલાએ તાબડતોબ ઇલાજ કેમ કરવા તેની સમજણ સવાલ જવાબના આકારમાં આપવામાં આવી છે, જ્યારે બીજીમાં દરદીની માવજત કરતી વેળા ધ્યાનમાં રાખવા જોગ સુચનાઓનો સવાલ જવાબના આકારમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અમે આ બંને નાના પણ ઉપયોગી અને ગુજરાતી ભાષામાં જેની ખરેખરે ખુટ છે તેવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવા માટે મેશર્સ મારકર અને પંચકીને મુખારકબાદી આપીએ છીએ. ઘણીજ સાદી ઇખારતમાં આ ચોપડીઓ લખવામાં આવી છે અને સવાલ જવાબની ગોઠવણ પસંદ કરવા જોગ છે. સાધારણ કે ગંભીર અકસ્માત થાય છે કે આપણા દેશીઓ તાત્કાલીક મદદ આપવાનાં જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં ગભરાઇ અ-કરાઇ જશે અને તબીબી મદદ આવી પુગે ત્યાં સુધી તે બીચારાને રાહત આપવાને કાંઇબી કરી શકશે નહીં. આ જ્ઞાનનાં અજ્ઞા-નપણાથી ઘણા અકસ્માતો પ્રાણઘાતક નીવડે છે, કે જેમાં જો થોડી અકલ અને સમય સુચકતા વાપરવામાં આવે તો ઘણા અકસ્માતના કેસો ગંભીર રૂપ લે છે અથવા પ્રાણઘાતક

નીવડે છે તેનો ધણે દરજે અટકાવ થઈ શકે. એવાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની વખાણવા લાયક કોશેશ સેંટ જૉન ઍમ્પ્યુ-લંસ ઍસોશીએશનની મુખ્યની શાખા અને તેના ઉમંગી અને મહેનતુ સેક્રેટરી મી. જ્યૉર્જ લુંડ કરે છે. જેઓ એ વરગનો લાભ લેતા હોય અને જેઓ અંગ્રેજી ભાષાથી બેનશીબ હોય તેઓને આ ગુજરાતી ચોપડીઓ ધણી કામની થઈ પડશે તે વીશે તો કાંઈ શક છેજ નહીં પણ જેઓ એ વરગનો લાભ લેઈ નહીં શકતા હોય તેઓને અને દરેક કુટુંબને આ ચોપડી ઓ વાંચવાની અને તેની એક નકલ ઘરમાં રાખવાની અમે ભલામણ કરશુ. કપડાં સલગી ઉઠે, કુતરં ચા સાપ કરડે, વીજલીનો આચકો લાગે, કોઈ બેશુધ થઈ, જખમ થાય, ઝેરી હવાથી ગુંગલાઈ જવાનો ખનાવ બને, પાણીમાં ડુબી જવાનો વીગેરે અકસ્માતો બને ત્યારે તુરતા તુરત શું ઉપાય લેવા તે “ભોમયા”માં અને નરસીંગને લગતી ધણી ઉપયોગી સલાહો બીજી ચોપડીમાં આપવામાં આવી છે. અમે આવાં પુસ્તકોને ગુજરાતી સાહિત્ય માટે ધણી આવકારદાયક લેખયે છીએ.

[“ રાસ્ત ગોક્તાર ”—તા૦ ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૬.]

“ દર્દીનું દુઃખ નીવારણ ”—“ શારીરીક તપાસ તથા અકસ્માતીક ભોમ્યો.”

મેસર્સ દારાબશાહ નસરવાનજી મારકર અને ડાસાભાઈ ફરામજી પંથકી નામના જવાન્યાઓ, જેઓ “ સેંટ જૉન

ઍમખ્યુલંસ ઍસોસીએશન "ના બ્રીગેડ તથા ક્લાસ સેક્રેટ-
 રીઓ છે, તેઓએ ઉપલાં નામવાલાં બે નાનકડાં પુસ્તકો
 પ્રગટ કરીને, ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક નફરી ઉમેરો કીધો
 છે. આમાંની પહેલી લઘુ પોથીમાં દર્દીની માવજત કરતી વેળા
 ધ્યાનમાં રાખવા જેમ સુચનાઓનો સવાલ જવાબના આકાર-
 માં સમાસ કર્યો છે, અને તે દરેક નીશાળમાં જેમ છોકરા
 તેમજ છોકરીઓને શીખવવા યા તેઓને ખાતગી રીતે
 શીખવવા અને ગોખવા જેમ છે. એજ રીતે બીજી પોથીમાં
 શરીરને લગતા બાજો (જેમકે ઘોરી અને બીજી નસો માંસના
 લોંચા, જ્ઞાનતંતુ, હાડકાં વગેરે)નું ટુંક વર્ણન આપીને
 તેમના સંબંધમાં બનેલા અકસ્માત વેળા તાબડતોડ શા શા
 ઉપાયો લેવા તે સરસ આકારમાં સહેલ અને સરળ ભાષામાં
 આપી છે. આવી પોથીઓ જેમ નાની હોય અને જેમ મુખ-
 તેસરમાં સઘળી સમજણુ આપનારી હોય તેમ તે લોકપ્રીય થઇ
 પડે છે, અને ઉપલી બંને નાની કીતાબો તેવીજ છે, માટે તેઓ
 એક કીમતી મદદગાર થઇ પડશે એવી આશા રાખી શકાયછે.

સાંકળ્યું.

	પાનું.
૧. હાડકાં (Bones)	૫
૨. માંસના લોંચા (Muscles)	૯
૩. જ્ઞાનતંતુની રચના (Nervous System) ...	૧૦
૪. શ્વાસોશ્વાસ (Respiratory System) ...	૧૨
૫. લોહીનું ફરવું તથા વેહવું (Circulation of Blood & Hæmorrhage)	૧૪
૬. હાડકાંનું ભાંગવું (Fractures)	૩૮
૭. હાડકું ભાંગે તે વેળાએ ધ્યાનમાં રાખવાનેગ કાનુનો (Broad facts worthy of re- membrance in cases of fractures)	૪૮
૮. સાંધાનું ઉતરવું તથા લચક (Sprain and Dislocation)	૫૧
૯. પાણીમાં ડુબવું (Drowning)	૫૪
૧૦. ગળાંએ ફાંસો દેવો (Hanging)	૬૨
૧૧. ગળાંમાં કંઈ બહારની ચીજનું ખુટી બેસવું (Choking)	૬૩
૧૨. ઝેરી હવાઓથી ગુંગળાઇ જવું (Suffocation by Gases)	૬૫
૧૩. બળવા અથવા દાઝવાથી ઉકેતા છાગરા (Burns and Scalds)	૬૭

૧૪.	આંખ તથા કાનમાં કચરો (Foreign Bodies in the Eye and Ear)...	૭૦
૧૫.	ચામડીનું ઊણાણું તથા જખમો (Bruises, Wounds, Cuts)	૭૨
૧૬.	જીંદી જીંદી જાતનાં ઝેરો (Poisons)	૭૯
૧૭.	જેથુદ્ધિ (Insensibility)	૯૧
૧૮.	વીજળીનો ધક્કો (Electric Shock)	૧૧૧
૧૯.	કપડાં સળગી ઉઠવાં વગેરે (Fire)	૧૧૩
૨૦.	હડખાયલાં કુતરાં અથવા સાંપનું કરડવું (Dog and Snake Bites)	૧૧૪
૨૧.	દરદીને ખસેડવા વીણે (Carriage of the Injured)	૧૧૫
૨૨.	સૂચના (Remarks)	૧૧૮

પ્રસ્તાવના.

અકસ્માત ક્યારે અને કેમ થશે તે આપણે જાણી શકતા નથી, તેટલા માટે અકસ્માત વેળાએ તુરતા તુરત મદદ કેમ પોંદ્યાડવી અને તબીબ આવી પુગે તે આગમજ, વેળાસરની મદદ નહીં મળ્યાથી થયલા અકસ્માતની અસરથી કીમતી જીનો જરબાદ થતા કેમ અટકાવવા તેને લગતું જ્ઞાન મેળવવાને દરેક શીખેલા માણસની ફરજ છે. આ કામમાં હુશીયારી ઉપરાંત ઝડપી કામની પણ ઘણી જરૂર છે. આ જ્ઞાન ફક્ત પ્રાથમીક મદદ તરીકે જ જરોબર રીતે કામે લગાડ્યાથી ઘણાએક બીચારા અકસ્માતમાં સપડાયલા એને માથે લટકતો ભય દુર કરવાનું અને તેમને તેમનાં દુઃખમાં આરામ આપવાનું ઉત્તમ સાંધન થઈ પડે છે. એવું જ્ઞાન આપનારી ચોપડીઓ કેળવણીમાં પછાત પડેલા આપણા દેશ માટે ગુજરાતી ભાષામાં

બહાર પાડવાની અને લોકોમાં છુટથી વંચાવાની ઘણી જરૂર છે. તેટલા માટે આ ચોપડીની મુલ નેમ વીધાર્યો યો, ધંધાદારીઓ વગેરેને પ્રાથમીક મદદને લગતું જ્ઞાન સંપાદન કરતી વખત પડતી મુશ્કેલીઓ દુર કરવાની છે, તેમજ સેંટ જોન એમ્બ્યુલેન્સ એસોસીએશન તરફથી એ જ્ઞાન માટે લેવાતી પરીક્ષાઓ માટે સેહેલાઈથી તૈયાર થવાને બની શકે તે માટે મુખ્ય અગતની બાબતો સવાલ જવાબના આકારમાં સેહેલીને સુરળ ભાષામાં લખવામાં આવી છે. બનતાં સુધી આ ચોપડીમાં ઘરઘરુ ઉપાયો અકસ્માત વેળાએ કેમ કરવા તેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે અકસ્માત વેળાએ તાત્કાલીક ઉપાયો કેમ કરવા તેને લગતું જ્ઞાન સર્વ ઠેકાણે ફેલાય, જેથી દાક્ટર આવી પુગે તે આગમજ હુમરો કીમતી જીવોની હાની થતી અટકે.

આ ચોપડી સેંટ જોન એમ્બ્યુલેન્સ એસોસીએશનની સુબઇ ખાતેની શાખા તરફથી “ટેકસ્ટ બુક”

તરીકે મંજુર રાખી અમારાં કામમાં અમને જે ઉત્તે-
જન આપવામાં આવ્યું છે, તે માટે તેમનો આભાર
માન્યે છીએ.

છેવટે આ ચોપડીનું લખાણ તપાસવાની તસદી
લઈ તે જાળદ કરેલી ઘટતી મુચનાઓ માટે અમારા
મીત્ર ડાક્ટર અરદેશર દાદાભાઈ જીલ્લા, એલ. એમ.
એન્ડ એસ. નો આ ટકે ઉપકાર માન્યે છીએ.

સુખદ, તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૬.

દારાશાહ ન. મારકર,

૭૨-૭૪, ધોલીતલાવ.

ડોસાભાઈ ફ. પંથકી,

નં. ૬, કરેલવાડી.



આ ચોપડી કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી છે.

હાડકાં.

ગરદનનું પાચમું હાડકું.

હાંસડી.

સીપીનું હાડકું.

પાંસલીઆ.

ખાન્હનું હાડકું.

નવમી પાંસલી.

કમ્મરનું ત્રીજું હાડકું.

થાપાનું હાડકું.

કાંડાની બહારનું હાડકું.

કાંડાની અંદરનું હાડકું.

પોંડયાનાં હાડકાં.

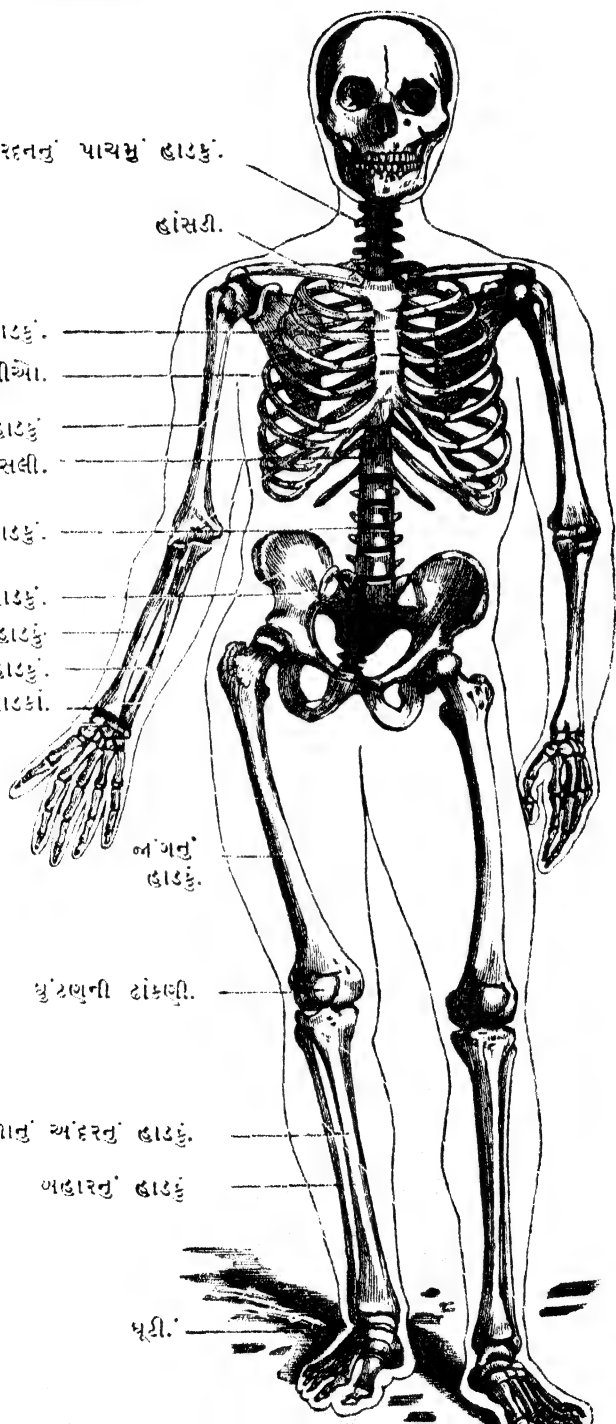
બાંગનું હાડકું.

ઘુંટણની ટાંકણી.

પગના નજાનું અંદરનું હાડકું.

.. .. બહારનું હાડકું

પૃથ્વી.



શારીરીક તપાસ

તથા

અકસ્માતીક ભોમ્યો.

હાડકાં.

સ.—હાડકાં શરીરમાં શું ઉપયોગનાં છે ?

જ.—હાડકાં શરીરમાં પાયા સમાન છે. હાડકાં શરીરના નાબુક અને નરમ ભાગોને ટેકો આપી તેમને ટટાર ઉભા રાખે છે. (૨) આપણાં શરીરના નાબુક ભાગો જેવા કે ભેજી, બરડાની કરોડ, હૃદય, ફેફસાં વગેરે મુખ્ય અંગોનું તેઓ રક્ષણ કરે છે. (૩) માંસના લોચા જેથી શરીર હીલચાલ અને મહેનત કરી શકે છે, તેને તેઓ વલગેલાં રાખે છે. (૪) સાંધાઓ બનાવવામાં પણ તેઓ મદદગાર થઈ પડે છે.

સ.—માણસનાં હાડપીંજરમાં કેટલાં હાડકાં હોય છે ?

જ.—આસરે બસો ઉપર.

સ.—બુદ્ધી બુદ્ધી જાતનાં હાડકાંનાં નામો શું છે ?

જ.—હાડકાંનાં ચાર પ્રકાર કીધેલા છે :—(૧) હાંખાં, જેમકે ખભાં અને કોણીની વચ્ચેના, તેમજ હાથનાં હાડકાં, અને જાંઘનાં તેમજ પગનાં નળાનાં હાડકાં. (૨) ટુંકાં, જેવાંકે, પોંચાના તેમજ પગની ઘુંટીના સાંધાનાં હાડકાં. (૩) સપાટ હાડકાં, જેવાંકે માથાંની જોપરીનાં તેમજ ખભાંનું ચપટું હાડકું; (૪) અનીયમીત હાડકાં, જેવાંકે, જરડાની કરોડનાં હાડકાં.

સ.—હાડપીંજર કેટલા ભાગમાં વેંહચાયલું છે ?

જ.વ.—જૂ ભાગમાં; માથું, ધડ, અને અવ્યયો.

સ.—માથું કેટલાં હાડકાંનું બનેલું છે ?

જ.—આવીસ : જોપરીનાં આંક, અને ચેહરાનાં ચૌદ. નીચલાં જડખાંનાં હાડકાં સીવાય જોપરીનાં

હાડકાં એકબીજાં સાથે એવાં તો જડ જોડાયલાં છે કે, જાણે તેઓ સરવે મલીને એકજ હાડકું હોય એમ લાગે છે.

સ.—ધડ કયાં કયાં હાડકાંનું બનેલું છે ?

જ.—બરડાની કરોડનાં હાડકાં, (Vertebrae) પાંસલીઓ અને સ્તીષીનું હાડકું, (Sternum) તથા થાપાનાં હાડકાંનું (Os innominata)

સ.—શરીરના અવ્યયો શાના બનેલા છે ?

જ.—ખલાંનાં ચપટાં હાડકાં; હાથની બાજુનાં હાડકાં અને હાથનાં, કાંડીનાં, તથા હાથનાં પોહો-ચાનાં હાડકાં, જાંઘનાં હાડકાં, પગના નળાનાં અને તળ્યાનાં હાડકાંના.

સ.—બરડાની કરોડ કેટલાં હાડકાંની બનેલી છે ?

જ.—તેત્રીસ હાડકાંની, જેમાંનાં એવીસ મુખ્ય અને નવ વધારાનાં કહેવાય છે. એ તેત્રીસ માંહેલાં સાત ગરદનનાં, બાર પીઠનાં, પાંચ કમરનાં, પાંચ પુઠનાં જે જોડાઈને એક થયલું છે અને તેની નીચે

છેડેનાં ચાર (જે જનાવરની પુછડીમાં સમાયલાં હોય છે) મલી તેત્રીસ.

સ.—ખરડાનાં વાંસાનાં હાડકાંમાં શું સમાવવામાં આવેલું છે ?

જ.—ગુર.

સ.—સાંધા શાને કહે છે ?

જ.—જે અથવા વધુ હાડકાંનાં જોડાણને સાંધા કહે છે.

સ.—સાંધા કેટલી જાતના હોય છે ?

જ.—(ક) હીલચાલ કરી શકે અને ફરી શકે તેવા; જેમકે, કોણીની અને ગુંટણ આગલનાં સાંધા, જે ખારણાં ખારીનાં મીજગરાંની પેઠે ફરી શકે છે, તથા થાપા અને જલાં આગલના સાંધા. (ખ) હીલચાલ નહીં કરી શકે તેવા; જેવાકે માથાંની ખોપરીના, અને મોઢાંના ઉપલા ભાગના.

માંસના લોંચા.

MUSCLES.

સ.—માંસના લોંચા શાનાં બનેલા છે ?

જ.—માંસના લોંચા લાલ રેશાના ઢગલાના બનેલા છે, જે રેશાઓને કામ કરતાં તેમજ કસરત કરતાં મરજી મુજબ સંકોચાવી શકાય છે.

સ.—માંસના લોંચા કેટલી બતના છે ?

જ.—બે બતના; (૧) મરજી મુજબ લાંબા ટુકડા થઈ શકે તેવા; જેમકે હાથ અને પગના. (૨) જેમની ઉપર આપણી મરજી કાળુ નહીં રાખી શકે તેવા યાને મરજી મુજબ સંકોચાવી નહીં શકાય તેવા; જેમકે, હૃદય, હોજરી અને આંતરડાં જેની ઉપર આપણે કાંઈ પણ કાળુ રાખી શકતા નથી.

જ્ઞાનતંતુની રચના.

NERVOUS SYSTEM.

સ.—જ્ઞાનતંતુ કેટલી જાતનાં છે અને તેઓ શું કામ બજાવે છે ?

જ.—ત્રણ જાતનાં (૧) ગતીતંતુ (Motor), જે ભેજાંમાંનો સંદેશો કોઈ સ્નાયુને પોંદ્યાડી ગતી પેદા કરે છે. (૨) જ્ઞાનતંતુ (Sensory), જેવડે આપણા શરીરને લગતી અથવા તેની આબુઆબુની દરેક ચીજની અસરની બજાર ભેજાંને પોંદ્યાંચે છે. (૩) મીથ્રતંતુ, (Sympathetic), જે બને ગતી તથા જ્ઞાનતંતુના રેસા ધરાવે છે અને તેટલા માટે તે બનેનું કામ બજાવે છે.

સ.—બરદાની કરોડનાં કેટલાં જ્ઞાનતંતુ છે ?

જ.—એકત્રીસ જ્ઞાનતંતુની જોડી.

સ.—સંબંધીતંતુઓની રચના કેવી કરવામાં આવી છે ?

જ.—નાના નાના જ્ઞાનતંતુઓનાં મધ્ય ખીંટુની એક બેવડી હાર બનાવવામાં આવી છે, અને તેમાંથી સંબંધી તંતુઓની બેવડી હાર બરડાની કરોડની બંને બાજુએ નીકળે છે.

સ.—સંબંધીતંતુઓ શું કામ બજાવે છે ?

જ.—હૃદય, શ્વાસોશ્વાસ વગેરે જે અંગો અને ક્રીયાઓ ઉપર આપણે કાબુ રાખી શકતા નથી, તેમની ઉપર તથા તેમને પુરાં પડતાં લોહીના જથ્થા ઉપર આ સંબંધી તંતુઓ કાબુ રાખે છે. તેમજ શરીરમાં પ્રવાહી પદાર્થો ઉત્પન્ન કરતા તથા તેમને બહાર કાઢતા સંચાઓપર કાબુ રાખે છે.

શ્વાસોશ્વાસ.

RESPIRATORY SYSTEM.

સ.—ફેફસાંની રચના કેવી કરવામાં આવી છે ?

જ.—ફેફસાં લખો અને કરોડો હવાની નાની નાની કોઠલીઓનાં બનેલાં છે, અને તેમની ઉપર જીણી જીણી નસો જાળાંની પેઠે પંથરાયલી છે.

સ.—ફેફસાંનો ઉપયોગ શું ?

જ.—ફેફસાંથી શ્વાસોશ્વાસ યાને દમ લેવાય છે, અને તેઓ દમમાં લેવાયલી હવામાંથી “ઓક્સીજન” નામના પ્રાણવાયુને લોહીમાં આમેજ કરી “કાર્બોનીક એસીડ ગેસ” નામની ઝેરી હવા બહાર કાઢી નાખી લોહીને સ્વચ્છ બનાવે છે.

સ.—શ્વાસોશ્વાસના કેટલા ટળકકા છે ?

જ.—બે ; એકતો હવા દમમાં લેવાનાં કામનો અને બીજો, બરાબ હવા બહાર કાઢવાનાં કામનો.

સ.—એક મીનીટમાં આપણે કેટલીવાર દમ લઈએ છીએ ?

જ.—આસરે પંદરથી અઠાર વખત.

સ. — દમ લેતી વખત દરેક વેળા હવાનો સર-
સરી આસરે કેટલો જથ્થો દમમાં લેવામાં આવે છે,
અને કેટલો બહાર કાઢવામાં આવે છે ?

જ. — આસરે ૩૦ ક્યુબીક ઇંચ જેટલી હવા.

સ. — શ્વાસ લેવાનું કામ કેવી રીતે ચાલે છે ?

જ. — (૧) દમ લેવાની ક્રિયા વેળાએ આપણી
પાંસલીઓ ઉંચકાયાથી છાતી પોહળી થાય છે, અને
છાતી અને પેટ વચ્ચેનો પહોડો (Diaphragm) સપાટ
થઈ જાય છે. (૨) દમ બહાર કાઢવાની ક્રિયામાં છાતીના
સ્નાયુઓ પાછા પોતાની મેલે ઢીલા પડયાથી પાંસ-
લીઓ પોતાની અસલ જગાએ ખેંચી જાય છે, તેથી
છાતી સંકોચાય છે અને છાતી તથા પેટ વચ્ચેનો
પહોડો પાછો ઉપર ઉંચકાય છે.

સ. — શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયાનાં પરીણામે ફેફસાં
માંથી પસાર થતાં લોહીમાં શુ ફેરફાર થાય છે ?

જ. — આ ક્રિયાથી લોહી સ્વચ્છ થાય છે. શરીર-
ના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગોમાંથી “કાર્બોનિક એસીડ ગેસ”

લઈ ફરી આવેલું કાલી નસમાં રહેલું અસ્વચ્છ લોહી
 “કાર્બોનીક એસીડ ગેસ”ને જીવી પાડી ચોખ્ખો પ્રાણ
 વાયુ (ઓક્સીજન ગેસ) મોટા જથામાં ચુસી લે છે
 અને તે કાલાં લોહીનો ઘેરો રંગ બદલાઈને રતાશપર
 આવે છે, જેથી લોહી શુદ્ધ થાય છે.

લોહીનું ફરવું તથા લોહીનું વેહવું.

**CIRCULATION OF BLOOD
 AND HÆMORRHAGE.**

સ.—શરીરનાં કયાં અંગો મારફતે લોહી
 ફરી શકે છે ?

જ.—હૃદય, ધોરીનસો, જીણી બારીક નસો
 (Capillaries) અને કાળી નસો મારફતે.

સ.—શરીરમાં લોહી કઈ મુખ્ય ત્રણ રીતે ફરી
 શકે છે ?

જ.—(૧) શારીરીક, (૨) ફેફસાં મારફતે, (૩)
 કલેજાં મારફતે.

સ.—લોહીનું શારીરીક ફરવું તે શું ?

જ.—શારીરીક ફરવું એટલે હૃદયમાંથી ધોરી નસો મારફતે શરીરના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગોમાં સ્વચ્છ લોહીનું વેંહુચ્છ જવું અને પાછું શરીરના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગોમાં ફરી આવેલાં અસ્વચ્છ લોહીનું એકદું થઇ કાળી મોટી નસો મારફતે હૃદયમાં પાછું ફરવું તે.

સ.—ફેફસાં મારફતે લોહી કેવી રીતે ફરે છે ?

જ.—ફેફસાં મારફતે હૃદયની જમણી બાજુએ થી થઇને કાળી બાજુએ લોહીનું જવું તે. આ ફેરા વખતે લોહી સ્વચ્છ બને છે.

સ.—કલેજાં મારફતે લોહીનું ફરવું તે શું ?

જ.—એક મોટી કાળી નસ લોહીને હોજરી, આંતરડાં, તથા તઘ્વીમાંથી કલેજામાં લઇ જાય છે જ્યાંથી હૃદય તરફ જતી બે મોટી કાલી નસોમાં તે જાય છે.

સ.—હૃદય, તેનો આકાર, તેનું સ્થળ અને રચના કેવી છે ?

જ.—હૃદય આકારમાં પરાના જેવું છે, અને તે સીપીનાં હાડકાંના વચલા ભાગની પછવાડે બે

ફેફસાંની વચે અને છાતી અને પેટ વચેના પડદાની
 ઝરોઝર ઉપર આવેલું છે. તે બે નાના ચોરડા
 જમણી બાજુએ અને બે નાના ચોરડા ડાબી
 બાજુએ એમ ચાર ચોરડામાં વેંહેચાયેલું છે.
 એ ચાર ભાગો બબેની હારમાં એક પડદાથી
 અકેકથી જુદા પડે છે. દરેક બાજુએ સર્વથી ઉપલો-
 લાગ નીચલા ભાગ સાથે એક પડદા મારફતે સંબંધ
 ધરાવે છે. જ્યારે ઉપલા ભાગ (auricle) માંથી
 નીચલા ભાગ (ventricle)માં લોહી પસાર થાય છે
 ત્યારે આ પડદાઓ બંધ થઈ જાય છે, જેથી લોહી
 પાછું પડેલા પડદામાં ધસી આવતું નથી.

સ.—હૃદયની જમણી અને ડાબી બાજુએ
 થી લોહી કેવી રીતે ફરે છે ?

જ.—હૃદયની જમણી બાજુએથી ફેફસામાંથી
 પસાર થયેલું લોહી ડાબી બાજુએ આવે છે તેને
 “ પલ્મોનરી સરક્યુલેશન ” કહે છે. હૃદયની ડાબી
 બાજુ શરીરમાં સાધારણ રીતે લોહીને મોકલે છે, તેને
 “ સીસ્ટમીક સરક્યુલેશન ” કહે છે.

સ.—હૃદયની જમણી બાજુની દીવાલો તેમજ ડાબી બાજુની દીવાલોમાં શુ ફેર હોય છે ?

જ.—ઢાબી બાજુની દીવાલો જમણી બાજુની દીવાલો કરતાં વધારે મજબુત અને વધારે જડી હોય છે, કારણ કે તેમને આખાં શરીરમાં ઘણા દુરના ભાગો સુધી લોહી પુરું પાડવાનું હોય છે, તેમજ તેને લોહીના મોટા જયાની સામે ટક્કર જીતવાની હોય છે.

સ.—ધોરીનસો અને કાળી નસો વચ્ચે શુ ફેર હોય છે ?

જ.—ધોરીનસો હૃદયમાંથી શરીરના બીજા ભાગોમાં લોહીને લઈ જાય છે; તેમની દીવાલો વધારે મજબુત અને વધારે સ્થિતિસ્થાપક છે. હૃદયની નજદીકમાં જે પડતા હોય છે તે સીવાય બીજા પડતા તેમને હોતા નથી.

કાળી નસો શરીરના બુદા બુદા ભાગોમાંથી ફરી આવેલાં લોહીને હૃદયની જમણી બાજુએ ધકેલે છે, જ્યાં તે સ્વચ્છ થાય છે.

ધોરીનસનાં જેટલી એ નસો મજબુત તથા સ્થિતી-
સ્થાપક હોતી નથી, અને લોહી પાછું ધસી નહીં જાય
તે અટકાવવા માટે પડદા હોય છે.

સ.—લોહીની બનાવટ શું છે ?

જ.—લોહી ત્રણ ચીજનું બનેલું છે. (૧)
પાણીનો અથવા સીરમનો ભાગ. (૨) રાતા રંગનાં
લખો કણો (Corpuscles). (૩) સેંકડો સફેદ કણો.

સ.—શરીરમાં લોહી શા માટે ફરે છે ?

જ.—(૧) શરીરના દરેક ભાગને પોષણ
આપવા માટે, (૨) શરીરમાં જોઈતો પ્રાણવાયુ
(Oxygen) પુરો પાડવા માટે, (૩) શરીરના સઘળા
ભાગોમાં ગરમી અને લીનાશ ઉત્પન્ન કરવા માટે, (૪)
શરીરના સઘળા ભાગોમાંથી નકામો પદાર્થ કાળી નસો
મારફતે બહાર લઈ જવા માટે.

સ.—લોહી ધોરીનસમાંથી વહે છે કે કાળી
નસમાંથી વહે છે, તે કેવી રીતે પારખી શકાય ?

જ.—ધોરીનસમાંથી વહેતું લોહી લાલ-
ચાળ રંગનું હોય છે, અને તે ધસારાબંધ કુવારાની

પેઠે ઉડે છે. કાળી નસમાંથી વહેતું લોહી ભુરા રંગનું હોય છે અને તે ધીમી ધાર માફક વહે છે.

સ.—ધોરીનસ માંહેલું લોહી કુવારાની માફક કાં ઉડે છે ?

જ.—કારણ કે ધોરીનસ માંહેલું લોહી હૃદયનાં સંકોચાવાથી ધોરીનસમાંથી હૃદયેલી કાઢવામાં આવે છે, જેથી ધોરીનસો માંહેલાં લોહીનો ધોધ ખુંખામાંથી ઉરાડવામાં આવતાં પાણીની મીસાલ વહે છે.

સ.—એક જગમી થયલાં માણસનાં શરીરમાંથી લાલ ચક્રચક્રીત રંગનું લોહી કુવારાની પેઠે સપાટાળાંધ વેહતું જોવામાં આવે તો તે શામાંથી વહેતું જાણવું ?

જ.—ધોરીનસમાંથી.

સ.—કેવા સંજોગો વચે ધોરીનસ માંહેલું લોહી કુવારાની માફક ઉડ્યા વગર વહી શકે ?

જ.—જ્યારે ધોરીનસ શરીરમાં ઘણી ઉંડાણમાં હોય ત્યારે તેમાંથી વહેતું લોહી કુવારાની માફક ઉડતું નથી. દાખલા તરીકે પગમાંહેલી ધોરીનસ.

સ.—ધોરીનસમાંથીજ લોહી વહે છે એમ
ધારણવામાં કંઈ ચીજ મદદ કરે છે ?

જ.—ધોરીનસમાંથી વેહેતાં લોહીનો રંગ,
કાળી નસમાંથી વેહેતાં લોહીના રંગ કરતાં વધારે
ચકચકીત હોય છે.

સ.—એવી વેળાએ તમે શું કરો ?

જ.—જખમની ઉપલી બાજુએ મુખ્ય ધોરી
નસ ઉપર દબાણ કીધાથી શું ખસર થાય છે,
તે તપાસવી. જો તેવી રીતે દબાણ કીધાથી લોહી બંધ
થાય તો તે ધોરીનસમાંથી વહે છે એમ જાણવું, અને
તેવું દબાણ ચાલુ રાખી સફાઈદાર પાટો બાંધી દેવો.

સ.—જો એક જખમી માણસને તમે જોયો
હોય, અને તેના જખમમાંથી લોહી ધીમે ધીમે વહેતું
હોય અને તેનો રંગ ભુરા કાળા રંગનો હોય તો તમે
કંઈ નસમાંથી લોહી વહેતું ધારશો ? અને તે વેળાએ
તમે શું કરશો ?

જ.—કાળી નસમાંથી. એવી વખતે જખમના
નીચલા ભાગપર દબાણ ચાલુ રાખી પાટો બાંધી દેવો.

સ.—ધોરીનસમાંથી વહેતું લોહી અટકાવવા માટે વધુ દબાણ વાપરવું પડે કે કાળી નસમાંથી વહેતાં લોહી માટે?

જ.—ખચીત ધોરીનસમાંથી વહેતાં લોહી માટે વધારે દબાણ વાપરવું પડે છે, કારણ કે હૃદય-માંથી વહેતાં લોહીનો જોસ જે વધુ હોય છે તે નરમ પાડવો જોઈએ.

સ.—છૂલી રજો (Capillaries) તે શું?

જ.—શરીરના માંહેલા ભાગોમાંથી વેહતાં લોહી ની ખારીકમાં ખારીક નસો, જે ધોરીનસના છેડા અને કાળી નસ જ્યાંથી શરૂ થાય તેની વચ્ચે હોય છે.

સ.—છૂલી રજોમાં શું ક્રીયા ચાલે છે?

જ.—ધોરીનસ માંહેલું શુદ્ધ પોષણ આપનારું લોહી અત્રે શરીરના બહુ બહુ ભાગોને પોતાનો પ્રાણ વાયુ (Oxygen) અને પોષણ આપે છે અને એ રીતે શરીરમાં જે બળતણ નીરંતર ચાલે છે, તેને જારી રાખે છે, અને શરીરના ઘસાઈ ગયેલા ભાગોને તાજે જથ્થા પુરો પાડે છે. એ બળતણમાંથી ઉત્પન્ન થતી “કાર્બો-નીક એસીડ ગેસ” અને બીજા નકામા પદાર્થો અત્રે

લોહીને જઈ મલે છે, જે લોહી તેમને જુદા જુદા મેલ
બહાર કાઢનારા અવ્યવે મારફતે બહાર કાઢે છે.

સ.—કાળી નસોમાંથી લોહી કુવારાની માફક
આંચકા સમેટ શા માટે વેહતું નથી ?

જ.—કારણ કે ધોરીનસ મારફતે જીણી રંગોમાં
લોહી આવી પુરે તેટલામાંજ હૃદયમાંથી બળા માફક
ધસારામાં જહેતો લોહીનો મોજો નરમ પડી જાય છે, અને
તેથી તે મોજો કાળી નસમાં દાખલ થઈ શકતો નથી.

સ.—ધોરીનસમાંથી વેહતું લોહી અટકાવવા
માટે હૃમેશાં દબાણની કયાં જરૂર છે ?

જ.—જખમ અને હૃદયની વચ્ચે આવેલી
ધોરીનસના માર્ગમાં કોઈએક ઠેકાણે દબાણ મેલવું.

સ.—જો એક કાળી નસને જખમ થયો હોય
તો દબાણ કયાં વાપરવું ?

જ.—જ્યાં જખમ થયો હોય તેની સેહજ
નીચેના ભાગપર દબાણ કરવું, એટલે ધોરીનસના
સંબંધમાં કરવામાં આવે છે તેથી ઉલટીજ રીતે અત્રે
દબાણ કરવું.

સ.—જીણી રંગોમાંથી નીકલેલું લોહી કેવી રીતે પારખી શકાય છે ?

જ.—જીણી રંગોમાંથી વહેતું લોહી રંગે સહેજ લાલાસપર હોય છે, અને તે ધીમે ધીમે ઝરપે છે.

સ.—જીણી રંગો માંહેલું લોહી કેવી રીતે અટકાવી શકાય ?

જ.—જખમ ઉપર પાધરૂં દળાણું કીધાથો.

સ.—જ્યારે લોહી વહેતું હોય ત્યારે જખમા-યલો અન્યથ કેવી સ્થિતિમાં રાખવો ઠીક થઈ પડશે ?

જ.—ઉંચો.

સ.—માથાં અને ગરદનની મુખ્ય ધોરીનસો (Carotid arteries) નો માર્ગ કેવી રીતે સહેલાઈથી યાદ રાખી શકાશે ?

જ.—એ દરેક ધોરીનસ ઘાંટીની બંને બાજુ-એ આવેલી છે.

સ.—આંખનાં ભવાં તથા કાનની વચ્ચેથી જે ધોરીનસ પસાર થાય છે, તે જખમાઈ હોય તો તેમાંથી નીકલતું લોહી કેવી રીતે અટકાવી શકશો ?

જ.—ધાનાં કપડાં, શણ, અથવા કાગળની એક કડણ ગાદી બનાવીને જે સ્થળેથી લોહી વેહેતું હોય તે ઉપર મુકવી, અને આગળથી સાંકડા તૈયાર કરી રાખેલા ત્રીકોણાકાર પાટાનો વચલો ભાગ ગાદી ઉપર મુકી, પાટો માથાંની આસપાસ લઈ જખમની સામી બાજુએ પાટાને વળ આપી તેના છેડા ગાદી ઉપર પાછા લાવવા અને ત્યાં તેને મજબુત ગાંઠથી બાંધી લેવા, જેથી જે સ્થળેથી લોહી વેહેતું હશે તે ઉપર વધુ દબાણ આવશે.

સ.—હાથ તરફ જતી મોટી ધોરીનસ (Brachial artery) જે બગલમાં જખમાય તો લોહી કેવી રીતે અટકાવી શકાય ?

જ.—પ્રથમ જખમમાં આંગળું ખોસવું, અને હૃદય તરફની બાજુએ લોહી નીકળતું હોય તે જગાની સેહજ ઉપરના ભાગપર દબાણ કરવું. તે પછી બારણાંની ચાવીનાં હેંડલને ગાદીની માફક કપડું વીંટાલીને તેને હાંસડીનાં હાડકાંની મધ્યે ભાગે બરાબર તેની પાછલી બોરડું તરફ ભાર મુકવો અને પેહલી પાંસરી તરફ નીચાણમાં દબાણ કરવું, કારણ કે આ

ઠેકાણે ધોરીનસ હાંસડીનાં હાડકાં અને પેહલી પાંસલી વચેથી પસાર થાય છે.

સ.—હાથની બાબુના ભાગ માંહેલી ધોરી નસનો માર્ગ કેવી રીતે પારખી શકાય ?

જ.—બગલની અધવચ્ચેથી તે કોણીના આગળના ભાગની અધવચ્ચે સુધીની લીટી તેનો માર્ગ બતાવે છે.

સ.—કોણી આગળની ધોરીનસ ક્યાં હોય છે ?

જ.—સાંધાની આગળી બાબુએ બરોબર વચોવચમાં.

સ.—કોણી અને કાંડી વચેની કઈ અને કેટલી ધોરીનસો હોય છે ?

જ.—કોણી આગળની ધોરીનસ થોડે છેટેથી બે ફાંટામાં વેહેચાઈને એક કાંડીની જમણી બાબુએ ને બીજી કાંડીની ડાબી બાબુ તરફ જાય છે.

સ.—હાથની કોણી અને કાંડી વચેની ધોરી નસને જખમ થયાથી લોહી વેહતું હોય તો તે અટકાવવા માટેના ચાલુ ઇલાજ કરવા આગમજ તુરત કામચલાઉ ઉપાય શું કરવો ?

જ.—કોણીના સાંધાપર ગાદી મેલી હાથને કોણી આગળથી વાળી રાખવો અથવા તો દાગીને બાબુ સાથે બાંધી લેવો.

સ.—લોહી બાંધ કરવા માટે ઉપર કહેલી ધોરીનસ ઉપર દબાણ કરવા માટેનું “ટુરનીકેટ” (Tourniquet) કેમ લગાડવું ?

જ.—એક રૂમાલ અથવા ત્રીકોણાકાર પાટાની અંદર એક ગાદી અથવા કાંઈ ચપટી નક્કર ચીજ જેવી કે પથરો, વગેરે ધોરીનસના માર્ગપર મુકીને હાથનાં થુંથાંની આસપાસ તે પાટો ઢીલો બાંધી દેવો, અને થુંથાંની બહારની બાબુએ પાટાની અંદરથી એક લાકડી ખોસી લોહી બાંધ કરવા માટે પુરતું દબાણ થાય ત્યાંસુધી વળ દેવા.

સ.—હાથની હથેલી માંહેલી જો એક ધોરી નસને જખમ થયાથી લોહી વહે તો તે કેમ અટકાવવું ?

જ.—કાંઈક નક્કર ચીજને ગોળ દડાની સાફક કરી તેને કપડાંમાં વીંટાળી હથેલીમાં મુકવી અને તેની ઉપર આંગણ વાળી દઢ મજબુત પાટો બાંધવો.

અથવા હાથની કાંડી આગલની ધોરીનસો ઉપર જે ગાદી મેલી તેમને મજબુત પાટાથી બાંધી લેવી.

સ.—જાંગ માંહેલી મુખ્ય ધોરીનસનો માર્ગ કયો ?

જ.—જે ધોરીનસ પેટુમાંથી નીકલી કાતરાની વચોવચેથી અને જાંગની અંદરની બાજુએ થઈ ઘૂંટણના પાછલા ભાગ તરફ જાય છે તે.

સ.—આ ધોરીનસનો માર્ગ નકી કરવામાં કયું સાધન મદદગાર થઈ પડે છે ?

જ.—કાતરાની ઘરોળર વચેથી ઘૂંટણનાં ઢાંકણની (Knee-cap) અંદરની કોર સુધી એક સીધી લીટી દોરવી અને તે લીટી ધોરીનસના ઉપરના માર્ગને લગભગ મલતી આવશે.

સ.—જાંગના કેટલા ભાગ સુધી તે ધોરીનસ ઉતરી આવે છે ?

જ.—આસરે જે ત્રીજાઉંસ ભાગ સુધી.

સ.—ત્યાર પછી તેનું શું થાય છે ?

જ.—જાંગનાં હાડકાંની અંદરની બાજુ ઉપર એક નલીમાંથી પસાર થઈ તે ઘૂંટણના સાંધાની પછવાડેના ભાગ સુધી ઉતરે છે.

સ.—પગના નળાની અંદર ક્રેટલી ધોરી નસો છે ?

જ.—ઉપર ક્રેટલી જાંગની ધોરીનસ, ઘૂંટણના પાછલા ભાગ સુધી આવીને તેના બે ફાંટા થાય છે અને તે એક નળાની અંદરની અથવા પાછલી બાબુએ અને બીજી બહારની અથવા આગલી બાબુએ જાય છે.

સ.—પગની ઘૂંટી આગળ કઈ ધોરીનસો આવેલી છે ?

જ.—એક ધોરીનસ બહારની સપાટી ઉપર લગભગ વચ્ચમાં આવેલી છે, અને બીજી ધોરીનસ ઘૂંટીના સાંધાનું અંદરનું હાડકું બહાર નીકળી આવ્યું છે તેની પછવાડે બરોબર નીચાણમાં વાંક લઈને પસાર થાય છે.

સ.—પગના નળા માંહેલી ધોરીનસમાંથી નીકલતું લોહી કેમ અટકાવી શકાય ?

જ.—જાંગ માંહેલી ધોરીનસ ઉપર હાથના અંગુડાથી દબાણ ચાલુ કરીધાથી અથવા “ટુરનીકેટ” નામનું રબરના પટાનું ચોક્કસ બાંધ્યાથી લોહી બંધ

કરી શકાય છે. જો જખમ ઘુંટણની હેઠલના ભાગમાં થયો હોય તો ઘુંટણના સાંધાની વચ્ચેમાં ગાદી મેલી પગને જાંઘ તરફ વાળી દબાવી શકાય છે ?

સ.—જો પગનાં તબ્બાં માંહેલી ધોરીનસ પર જખમ થયાથી લોહી વહવા માંડે તો તે કેમ અટકાવવું ?

જ.—સાંધાની આગલી બાજુ ઉપર એક અને ઘુંટીનાં અંદરનાં હાડકાંની બરોબર પછવાડે બીજી એક જો ગાદી મેલી મજબુત પાટાથી બાંધી લેવી.

સ.—પગની ગાંઠ ગયલી અને કુલી આવેલી કાળી નસ (Varicose vein) ફાટે તો શું કરવું ?

જ.—જો જગાએથી લોહી નીકળતું હોય તે જગા ઉપર ઘાનાં કપડાંની ચઢ ઉતર ગાદી મેલી મજબુત પાટાથી બાંધી લેવી અને પગને કાંઈ વીજનો ટેકો આપી ઉંચો રાખવો. ગાદી બનાવવામાં આવે અને પાટો તૈયાર કરવામાં આવે તે આગમજ જખમની નીચેના ભાગ પર અંગુઠાનાં દબાણથી લોહીને વહી જતું અટકાવવું.

સ.—ફેફસાંમાંથી લોહી પડે તો શું કરવું ?

જ.—તુરતજ દાક્ટરને તેડાવી મંગાવવો. દર-
દીને જેમ આરામ થાય તેમ સુવાડવો, અને તેને
તદન હીલો આંચકો નહીં લાગે તેની સંભાળ લેવી.
તેને કાંઈ હાલવા કે વાત ચીત કરવા દેવો નહીં, અને
બનતાં સુધી તેને સેહજ પણ ઉશકેરાવાનું કારણ
નહીં મળે તેની સાવચેતી રાખવી. તેની સાથે સાવધ-
પણું અને શાંત મનથી કામ લેવું. જે બરફ મળી
શકે તો તે છાતીપર મુકવું, નહીં તો થંડાં પાણીના
કટકા છાતીપર મુકવા. દરદીને બરફ ચુસવા આપવું,
પણ કોઈપણ જાતનો દારૂ ગરમ ખોરાક કે ચાહે
કોફી જેવું ગરમ પીણું આપવું નહીં.

સ.—નાકમાંથી લોહી વહે તો તે શું એકદમ
બંધ કરશો ?

જ.—નહીં.

સ.—શા માટે નહીં ?

જ.—જે સાધારણ થોડા જથામાં લોહી વહેતું
હોય તો સાફ, કારણ કે કેટલીકવાર નસોમાં લોહીનો
જેસ વધુ હોવાથી પોતાની મેળે ખુદરતી રીતે નાક-

માંથી લોહી વહે છે, જેથી આરામ થાય છે, અને માથે લોહી ચઢી જતું અટકે છે, અને તેથી વધુ દુઃખ થતું નથી.

સ.—જો લોહી નાકમાંથી ઘણું જોરમાં વેહતું હોય અને તે લાંબો વખત સુધી નીકળ્યાજ કરે તો શું કરવું ?

જ.—દાક્ટરને તુરત જોલાવી મંગાવવો; કારણકે આવી રીતે વેહતું લોહી અટકાવવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડે છે, અને તેટલા માટે જીંદગી જોખમમાં આવી પડવાનો સંભવ ઉભો થાય છે.

સ.—દાક્ટર આવે તેની રાહ જોવામાં આવે તેટલા વખતમાં અથવા તો નરમ પ્રકારના કેસની સારવાર કરતી વખતે શું કરવું ?

જ.—દરદીની ગરદનથી કમર સુધીનાં સઘળાં કપડાં ઢીલાં કરી નાખવા, અને દરદીનું માથું ઉંચું પણ સેહજ પાછળ નાખવું. અને ખંને હાથ માથાંની ઉપર લેવા. પાણીનાં વાસણપર અથવા છાતી આગળથી માથાંને વાંકું વાળવું નહીં. ઠંડા પાણીમાં જોળેલાં

પાદગાંથી, કુચીથી અથવા સૌથી સરસ ઝરફના ટુકડાથી ઝરફનની પાછળ ઠંડક આપ્યા કરવી, અને તેજ વખતે નાકને પણ ઠંડક લગાડવી.

સ.—જે ઉપલા ઇલાજ નીપ્ફળ નીવડે તો પછી શું કરવું?

જ.—જે એક નાની પીચકારી નજદીકમાં હોય તો તેથી ઠંડું પાણી અથવા એક ખ્યાલા પાણીમાં એક ચમચી ફટકી નાંખી તેનું “સોલ્યુશન” બનાવી નાકમાં તેની પીચકારી મારવી.

સ.—જે આ ઇલાજ પણ નીપ્ફળ નીવડે તો ડાક્ટર આવી પુછે તે આગમજ બીજે કયો ઉપાય કામે લગાડવો?

જ.—ઠંડાં પાણીમાં બોળેલાં ઘાનાં કપડાંને (lint) થોડો કકડો અથવા જો તે નહીં હોય તો જુનાં શણનાં કપડાંને લાંબો ટુકડો નાકમાં દાખવાની કોશિશ કરવી, અને તેને સુઈઆથી અથવા પેનનાં હેંડલથી ધીમેધીમે અંદર ખોસવો. અને તેનો નાકનો છેડો થોડો બહાર રહેવા દેવો.

સ.—એવી વેળા બનતાં સુધી કંઈ ચીજ નહીં કરવાની સંભાળ રાખવી ?

જ.—દરદીને નાકમાંથી લીંટ કાઢવા દેવી નહીં, તેમજ નાકમાં બંધાયેલા લોહીના ગલફા કાઢવા દેવા નહીં. દરદી બેશુદ્ધ થઈ જાય એમ માલમ પડે નહીં ત્યાંસુધી કોઈની બતનું દારૂડી પીણું તેને આપવું નહીં. જો તે આપવાની જરૂર પડે તો ઘણાજ થોડા જથ્થામાં અને સાવચેતીથી આપવું. જો દરદી એકદમ ચોરડામાં હોય અને તે ચોરડો તદ્દન ગરમ થઈ ગયેલો હોય તો ખારી ઉઘાડવાને અને દરદીનાં માથાં અને ગરદનપર હવા છુટથી આવળા કરે તેવા ઉપાય લેવાને ચુકવું નહીં.

સ.—શરીરના અંદરના ભાગોમાં લોહી વહેતું હોય તો તેની નીચાની શું ?

- જ.—(ક) શક્તી ઝડપથી કમી થઈ જાય છે.
 (ખ) ચેહેરો અને હોઠ ફીકા ભારી જાય છે.
 (ગ) હાથ પગ થંડા થઈ જાય છે.
 (ઘ) ખાસ કરી જ્યારે દરદી તત્તાર ઉભો રહ્યો હોય છે ત્યારે ફેર અને ચક્કર આવવા માંડે છે.

- (ચ) દયકાં અને બગાસાં ખાતો હોય તેમ દમ ઘણો ઝડપથી અને મુશ્કેલીથી ખેંચવામાં આવે છે.
- (છ) નાડ હાથમાં આવતી નથી અને હાથના પોંહચા આગળથી તે ગુમ થતી જાય છે.
- (જ) દરદીને ઘણી ખેંચેની લાગે છે અને હુવાને માટે હાથ અછાડ-પછાડ કરે છે, તથા ચોક્કસ ભાગ તરફ તેને દુખારો થાય છે.
- (ઝ) ખેશુદ્ધી આવે છે.

સ.—એવી વેળાએ શું કરવું ?

જ.—દરદીને ચત્તો રાખવો અથવા તેનાં શરીરનો નીચલો ભાગ માથાં કરતાં ઉંચો રાખવો. ગરદનની આસપાસનાં કપડાં કાઢી નાખવાં. હુવાને છુટથી આવજા કરવા દેવી. દરદીને પવન નાખવો. મોઢાંપર થંડું પાણી છાંટવું. નાકમાં “રમેલીંગ સોલ્ટ” સુંઘાડવું. દરદીને બરફ ચુસવા આપવું, અથવા ઠંડું પાણી પાવું. પગથી થાપા સુધી અને હાથથી ખભાં સુધી રૂ વીંટાળી સાદા અથવા ફળેનળના (અમઘા) પાટા

ખાંધવા. લોહી વેહતું બંધ થાય અથવા તે કાળુમાં આવે ત્યાંસુધી કોઈપણ જાતનો દારૂ કે કેફી પીણું આપવું નહીં.

સ.—ફેફસાંમાં થયેલા જખમની શું નીશાનીઓ હોય છે ?

જ.—દમ લેવામાં નડતી મુશ્કેલી, ખેશુદ્ધી, લાલ અને ફીણવાલાં લોહીની એકારી, શરીરના આસપાસના ભાગોમાં અથવા છાતીમાં હવાનું નીસરી જવું. ચેહરાપર ફીકાશ, ધીમોધીમો દમ લેવો, નાડતું નળણું પડવું, ડચકાં તથા બગાસાં ખાવાં, લવારો બકારો કરવો અને જો અંદરના અવ્યવમાંથી લોહી વહેવું ચાલુ રહે અને છાતીના ગાળામાં લોહી એકઠું થાય તો મુશ્કેલી આવી દરદી ખેલાન થાય છે.

સ.—એવી વેળાએ શું કરવું ?

જ.—દરદીનું માથું નીચું રાખવું, બરફ ચુસવા આપવું, અને ઇંજ પામેલા ભાગ ઉપર બરફ લગાડવું. દરદીને ઇંજ પામેલી બાજુ તરફ કોર વળાવવી કે જેથી સાજી બાજુનાં ફેફસાંથી બરાબર દમ લેવાઈ

શકાય. જો કાંઈ સપાટી ઉપર જખમ થયા હોય તો સાફ ડ્રેસીંગ વગેરે લગાડવો.

સ.—પેડુના જખમ કઈ બે રીતે પડી શકે ?

જ.—ઉભા અથવા આડા.

સ.—જો પેડુ ચીરાઈ જાય તો શરીરનો કયો અવ્યવ બહાર નીકળી પડે ?

જ.—આંતરડાં.

સ.—જો પેડુ ઉપર જખમ ઉભો થયો હોય તો શું કરવું ?

જ.—દરદીને ચત્તોપાત સુવરાવવો અને તેના પગ સીધા રાખવા; સુકાં ઘાનાં કપડાંની ગાદી જખમ ઉપર બાંધવી અને શરીરની આસપાસ મજબુત પાટો બાંધવો.

સ.—જો ઘા આડો પડ્યો હોય તો સૌથી સરસ બરદાશ્ત કેવી રીતે કરવી ?

જ.—પેડુની હીવાલના સ્નાયુઓ ઢીલા થાય એવી રીતે ઘૂંટણુ વાળવાં અને જખમની બંને કોર એક બીજા સાથે મલે એવી રીતે ખભાં ઉંચાં કરવાં; અને ગાદી મુકી પાટો બાંધી લેવો.

સ.—પેડુની દીવાલમાં પડેલા જખમમાંથી આંતરડાં અથવા બીજા અંગો બહાર નીકળી પડે તો તેવી વેળાએ શું ઉપાય કરવા ?

જ.—દરદીના પગ તરફની બાજુ ઉંચી કરવી, અને પગો ઘૂંટણમાંથી વાળવા તથા આપણા પોતાના હાથ ગરમ પાણી અને સાબુથી બરાબર સાફ કરી, ઘાનાં કપડાંને એક ચોરસ મોટો સફાઈદાર ટુકડો લઈને તેને કકરતાં ગરમ પાણીમાં બોળી રાખી નીચવી કાઢીને દાક્ટર આવે ત્યાંસુધી તેને બહાર નીકળી આવેલાં આંતરડાંપર ઢાંકી રાખવો તથા તુરત દાક્ટરને બોલાવી મંગાવવો.

સુચના :—પેડુમાંથી પડતાં લોહીની સારવાર છાતીપરથી પડતાં લોહીની સારવારની માફકજ કરવી. એવા સઘળા સંજોગોમાં દાક્ટરને બોલાવી મંગાવવામાં બીલકુલ ઢીલ કરવી નહીં.

જો દરદી એકાદ ચોરડામાં હોય અને તે ચોરડો જો તદ્દન ગરમ હોય તો બારી ઉઘાડી માથાં અને ગરદન ઉપર છુટથી હવા આવજા કરે તેમ કરવાને ચુકવું નહીં.

હાડકાંનું ભાંગવું. FRACTURE.

સ.—જુદાં જુદાં કયાં કારણોથી હાડકું ભાંગી શકે છે ?

જ.—(ક) હાડકાંપર સીધી રીતે ભાર પડવાથી; એટલે જે ઠેકાણે મજબુત ફટકો પડ્યો હોય, અથવા બંદુકના સળયાથી અથવા ગાડીનું પૈડું ફરી ગયાથી હાડકું ભાંગી જાય તે. (ખ) બીજી રીત,—હાડકાંપર આડકટરી રીતે ભાર પડવાથી; એટલે જે ઠેકાણે ભાર પડ્યો હોય તેથી થોડે દુરનું હાડકું ભાંગે તે; જેમકે કુદકો મારતાં માથાંની ખોપરી અથવા જાંઘનું હાડકું ભાંગી જાય, અથવા ભોંયપર પડી જતાં હાથ લાંબા કરવાથી હાંસડીનું હાડકું ભાંગી જાય, (ગ) ત્રીજી રીત—સ્નાયુઓનાં એકાએક થતાં ખેંચાણનાં જોરથી ઘૂંટણની ઢાંકણી (Patella) અથવા કોણીની પછવાડેનું હાડકું કોઈ વેળા ભાંગી જાય છે.

સ.—હાડકાં ભાંગવાના કેટલા પ્રકાર હોય છે ?

જ.—ચાર મુખ્ય પ્રકાર.

સ.—તે પ્રકારો કયા કયા છે ?

જ.—સાદો પ્રકાર; બહારના જખમવાળો પ્રકાર; ચુરેચુરાવાળો પ્રકાર; અંદરના જખમવાળો પ્રકાર.

સ.—સાદો પ્રકાર તે કયો ?

જ.—આ પ્રકારમાં હાડકું ભાંગીને તેના ભાંગેલા છેડા માંસ ચીરીને ચામડીની બહાર આવતા નથી, તેમજ એવા જખમથી બાહરની હવા શરીરના અંદરના ભાગમાં દાખલ થઈ શકતી નથી.

સ.—બહારના જખમવાળો પ્રકાર કયો ?

જ.—એ પ્રકાર એવો છે કે જેમાં હાડકું ભાંગવા સાથેજ ચામડીમાં જખમ થાય છે, જેથી હાડકાંના ભાંગેલા છેડાઓ બહાર નીકળી આવી બાહરની હવાને જખમમાં દાખલ થવાનો રસ્તો કરી આપે છે.

સ.—ચુરેચુરાવાળો પ્રકાર તે કયો ?

જ.—હાડકાંના બે કરતાં વધુ ટુકડા થઈ ચુરો થાય છે તે.

સ.—અંદરના જખમવાળો પ્રકાર તે કયો ?

જ.—એ પ્રકારમાં હાડકું એટલાં બધાં ભેરથી ભાંગે છે કે જેથી રનાયુઓ, ધોરીનસો, તથા તંતુઓનો છુંછો થઈ જાય છે. એ પ્રકારમાં વળી ફેફસાં, અથવા

હૃદય, ક્લેબ, અથવા તલ્લીને ભાંગેલી પાંસલીનાં હાડકાંથી જખમ થાય છે.

સ.—સાદા તથા બાહરના જખમવાલા પ્રકારમાં ફેર શું હોય છે ?

જ.—પેહલામાં ચામડીના જખમની ગેરહાજરી હોય છે; જ્યારે બીજામાં તેવા જખમની હાજરી હોય છે, જેથી હાડકાંના ભાંગેલા છેડાઓ સુધી હવા દાખલ થઈ શકે છે. આવી રીતે ભાંગેલાં હાડકાં સારા થતાં બહુ મેહેનત આપે છે.

સ.—બચાંઓમાં કેવી રીતે હાડકું ભાંગી શકે છે ?

જ.—બચાંઓમાં તેમનાં હાડકાં નરમ હોવાથી તે સંપૂર્ણ ભાંગી જતાં નથી, પણ તે મરદાઈ જાય છે, અથવા તેમાં ફાટ પડે છે.

સ.—“ઇમ્પેક્ટેડ ફ્રેક્ચર” (Impacted Fracture) શાને કહે ?

જ.—એ પ્રકારમાં હાડકાંના ભાંગેલા છેડા એક બીજામાં દાખલ થઈ મજબુત ચોંટી જોડે છે.

સ.—હાડકું ભાંગ્યું છે એ કેમ માલમ પડે ?

જ.—(૧) ભાંગેલા અવ્યવમાં હીલચાલ કરવાની અશક્તિ; (૨) તેના ઘાટ અને દેખાવમાં કાંઈ ફેરફાર માલમ પડે; (૩) જે જગ્યાએથી હાડકું ભાંગ્યું હોય તે જગ્યાએ અસાધારણ હીલચાલ દેખાય; (૪) ભાંગેલા ભાગ ઉપર એક હાથ મુકી ખીજે હાથે તેને હીલવી જોતાં કાંઈ કડકડ થતો અવાજ (crepitus) થાય; (૫) અવ્યવ ખોડો થઈ જાય. (૬) ભાંગેલા અવ્યવ ઉપર આંગણાં ફેરવતાં કાંઈક ઊંચા નીચું માલમ પડે; (૭) દરદીને કાંઈ એકદમ ભાંગતું હોય એમ લાગે. (૮) જે રીતે અકસ્માત બન્યો હોય તેની સાધારણ વીગત; ઉપલી સઘળી હકીકત ઉપરથી હાડકું ભાંગ્યું છે એમ જાણવું.

સ.—હાડકું ભાંગ્યું હોય તેને બેસાડવાની કાંઈ કોશેશ કરવી કે કેમ ?

જ.—નહીં.

સ.—ત્યારે તમો કેવી રીતે તેને પ્રાથમીક મદદ કરી શકો ?

જ.—દાક્ટર આવી પુગે ત્યાંસુધી ભાંગેલા ભાગને કાંમરામાં ફક્ત બાંધીને તેને આરામ આપવો.

સ —કામરાં તરીકે કઈ કઈ ચીજ ઉપયોગમાં લઈ શકાય ?

જ.—ફરવા જવાની લાકડી, છત્રી, લાકડાંના ટુકડા, દારૂની બાટલીનાં ઘાસનાં ખોલાં, હલકી કાગળની પેટીના ટુકડા, કારડ બોક્સ, ઘાસની પુલી, વાડની ડાંબલીઓ, કામરાંના આકારમાં બાંધેલી ઝાડની ડાલીઓ, ઘડી વાલેલાં ન્યુસપેપરો, સીપાઈનો હંડુકો, ક્રાસ્ટેબલનો પટો, વગેરે.

સ.—એક શરીરનો અવ્યય ભાંગેલો ધારવામાં આવે અથવા તે ભાંગે છે એવો ખ્યાલ આવે તોપણ હાડકાં ભાંગે તેની નીશાની શોધી કાઢવા માટે તે અવ્યવને કેઈથી રીતે ગતી આપી હલાવી જોવો કે નહીં ?

જ.—નહીં. ફક્ત તે અવ્યવને કામરાંમાં બરોબર ગોઠવી દેવો અને હાડકાં ભાંગ્યાં છે કે કેમ તે દાક્ટરને તપાસવા દેવું.

સ.—કામરાં બાંધતી વખતે જે જગ્યાએથી હાડકું ભાંગી ગયું હોય તેજ જગ્યાપર પાટો બાંધવો જ બરોબર છે ?

જ.—નહીં; જ્યાંથી હાડકું ભાગ્યું હોય તેની ઉપર અને તેથી થોડું નીચે એમ બે ઠેકાણે બાંધવો.

સ.—હાડકું ભાંગે ત્યારે પ્રાથમીક મદદ આપતી વેળા શું કપડાં કાઢી નાખવાની જરૂર છે ?

જ.—નહીં, કારણ કે તેઓ ગાદીઓ તરીકે કામ લાગે છે.

સ.—જાંઘનું હાડકું ભાંગે ત્યારે લાંબાં કામરાંના ઉપલા ભાગને શરીર સાથે બાંધતી વેળા શું સંભાળ રાખવી જોઈએ ?

જ.—બગલમાં ગાદી મેળવી તથા પેડુની આસપાસ પાટો નહીં બાંધવો પણ એક પાટો છાતીની આસપાસ અને બીજો થાપાનાં હાડકાંની આસપાસ બાંધવો. પેડુપર બાંધ્યાથી ચોકાસી થાય છે.

સ.—પગનાં હાડકાં ભાંગે અને તે વેળા કોઈ મદદ કરવા હાજર હોય નહીં તો કાંમડું શોધી લાવવા જાઓ તે આગજ શું કરશો ?

જ.—ભાંગેલો પગ લાંબો કરીને આખા પગની પ્રશ્નર સાથે મેલીને બાંધી દેવો, જેથી તે થોડો વખત કામરાંની ગરજ સારશે.

સ.—શરીરના નીચલા ભાગનાં, જાંગ, પગ અથવા થાપાનાં હાડકાં ભાંગે તે વેળા કામરાં બાંધી રહ્યા પછી દરદીને તેને ઘેર અથવા આસ્પીતાલમાં લઈ જવા આગમજ સૌથી સરસ શું ઉપાય કરવો ?

જ.—બંને પગો સાથે બાંધી દેવા. વધુ સલામતી માટે પગની હેડળ પાટયાંનો કકડો મેલી તેની સાથે બાંધી દેવો.

સ.—સાદા પ્રકારથી હાડકું ભાંગે અને તેવી વેળા દરદીને ખસેડવામાં ગફલતી થાય તો તેનું પરીણામ કેવું આવે ?

જ.—સાદા પ્રકારનું ભાંગેલું હાડકું બહારના જખમવાળા પ્રકારનું રૂપ લે.

સ.—જો પાંસલી ભાંગવાનો શક નય, તો પાંસલીમાં આંગળું ખોસીને તેની બારીક તપાસ કરવી હડાપણ ભરેલું છે ?

જ.—નહીં, કારણ કે તેમ કરતાં પાંસલીના ભાંગેલા છેડા ફેફસાંમાં ભોકાઈ જવાનો સંભવ ઉભો થાય છે, અને તેવા રીતે જો સાદા પ્રકારનું ભાંગાણુ હોય તો તે બદલાઈને અંદરના જખમવાળો પ્રકાર થઈ નય.

સ.—ત્યારે કરવું શું ?

જ.—એક પોહળા પાટાને મજબુત ગોળને ગોળ છાતીની આસપાસ પાંસલી હાલે નહીં તેમ વીંટાળવો અને છાતી અને પેટ વચ્ચેના પડદા તથા પેડુનાં સ્નાયુઓથી દમ લઈ શકાય તેવી રીતે તે બાંધવો. પાટો બગલમાંથી તે પાંસલીના છુટા છેડા સુધી આવી શકે તેટલો પોહળો હોવો જોઈએ.

સ.—જો પાંસલી ભાંગી ગયાથી ફેક્સાંને ઇજા થઈ હોય એવી નીશાની માલમ પડે અને ફેક્સાંમાંથી લોહી વહે તો પાટો બાંધવો ઠીક થઈ પડશે ?

જ.—નહીં. તેવી વેળાએ દરદીને ચત્તો સુવાડી દેવો, કપડાં બધાં ઢીલાં કરી નાંખવાં, અને બરફ ચુસવા આપવું, અને તે પછી ફેક્સાંમાંથી લોહી જતી વેળા કરવામાં આવતા ઉપાય લેવા. પાટાથી ભાંગેલું હાડકું ફેક્સાંમાં ભોકાઈ વધુ નુકશાન કરે છે.

સ.—જો તમો કોઈ વેરાણુ જગામાં અથવા કોઈ એવી જગ્યામાં ગયા હો કે જ્યાં એવો પાટો મલી નહીં શકે તો તમો શું કરો ?

જ.—દરદીનો ડગલો અથવા બહ્યાન છાતીની આસપાસ મજબુત વીંટાળીને બાંધી દેવો.

સ.—જે કોઈ હાડકું ભાંગે અને તેની સાથે કોઈ ધોરીનસને પણ જખમ થયાથી લોહી વહે તો પેહલાં ભાંગેલાં હાડકાંની સારવાર કરવી કે જખમી થયેલી ધોરીનસની ?

જ.—જખમાયેલી ધોરીનસની પ્રથમ સારવાર કરવી, કારણ કે જે લોહી અટકાવવામાં નહીં આવે તો તેથી દરદીનું મરણ પણ નીપજવાનો ભય ઉભો થાય છે.

સ.—જે ખભાંની ઢાલનું હાડકું ભાંગે તો તે કેમ જોસાડવું ?

જ.—પાંસલીની માફકજ છાતીની આસપાસ પાંસલી સુધી એક પોહોળો પાટો બાંધવો, અને દરદીથી ખમી શકાય તેટલો જોરમાં કાખની નીચે છાતીની આસપાસ સરખો મજબુત પાટો બાંધવો.

સ.—ગરડાની કરોડ ભાંગે તો શું કરવું ?

જ.—લાંબા કામરાં, લાકડીઓ, આડુના ઢાંડાઓ, છત્રી અથવા ફરવા જવાની લાકડીથી પાટા બાંધી શરીરને તદ્દન જડ કરી નાખવું. ત્યારપછી એક આદર અથવા ઢાળેલી દરદીની નીચેથી સેરવી દઈ

દરદીને તૈયાર બનાવેલાં અથવા કામચલાઉ સ્વેચ્છ-
પર સંભાળથી અને સરખો ઉંચકવો. દરદીને ખસેડતી
વેળા ઘણીજ સંભાળ કરવી.

સ.—ધુંટણની ઢાંકણી (Patella) ભાંગી જાય
તો તેનો શું ઇલાજ કરવો ?

જ.—પગને તળ્યામાંથી પકડીને ઉંચો કરવો,
અને તેની નીચે પાટયું અથવા બે છત્રી કે ફરવા
જવાની લાકડી મેલીને પગને મજબુત પાટાથી
બાંધી દેવો.

સ.—હાથની ઝોળી બનાવવા સાફ કાંઈ કપડું
નહીં હોય તો તે તાજડતોળ બીજી કંઈ રીતે બનાવવી ?

જ.—દરદીના ડગલાની નીચલી કોરને ઉપર
વાળી દંઈ તેમાં હાથ મેલીને તે કોરને છાતી આગળ
ટાંચણી મારી દેવી.

હાડકું ભાંગે તે વેળાએ સારવાર કરતી વેળા ધ્યાનમાં રાખવા ભોગ કાનુનો.

સ.—હાડકાં જે રીતે ભાંગે તેની સારવારમાં
પેહલી ચીજ શું ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—વધુ ઇંજ નહીં થાય તેની સંભાળ રાખવી,
અને ખાસ કરીને સાદા પ્રકારનો ભાંગાણ બહારના
જખમવાલો અથવા અંદરના જખમવાળો પ્રકાર નહીં
થાય તેની સાવચેતી રાખવી.

સ.—એ મતલબ કેમ પાર પાડી શકાય ?

જ.—ઇંજ પામેલો ભાગ હીલથાલ નહીં કરી
શકે તે માટે તાબડોલ કામમાં અને પાટાથી બાંધી
લેવો, પણ તેમ કરતાં જે સ્થળે ઇંજ થઇ હોય તે
ભાગની ઉપર અને નીચેના સાંધાને આરામ મલે તેમ
તે બાંધવો.

સ.—કામરાં અને પાટા તૈયાર કરવામાં આવે તેટલો વળત શું કરવું ?

જ.—કોઈખી જાતની હીલચાલ નહીં થાય તે માટે ભાંગેલા અવ્યવને સરખો કરી તેને ટેકો આપવો.

સ.—સીપીનું હાડકું (Sternum) ભાંગે ત્યારે શું કરવું ?

જ.—સઘળાં ટાઇટ કપડાં ઢીલાં કરવાં; દરદીને આરામ થાય એવી રીતે સુવાડવો, અને દાક્ટર આવી પુગે ત્યાંસુધી થોળવું. કોઈખી જાતની એકાએક હીલચાલ કે બેદરકારીથી વધુ ઇજા થાય નહીં તેની સંભાળ રાખવી.

સ.—થાપાનું હાડકું ભાંગ્યું છે એમ તમે શા ઉપરથી પારખી શકો ?

જ.—થાપાની બાજુમાં કચડી નાખે એટલો ભાર પડ્યો હોય અને દરદીથી ચાલી અથવા ઉભું રહી નહીં શકાય અથવા ઘણી મુશ્કેલી અથવા વેદના વગર નીચલા અવ્યવોથી હીલચાલ કરી નહીં શકાય અને પગ, જાંઘ વગેરે હાડકાંને કંઈ ઇજા નહીં થઈ હોય તો થાપાનું હાડકું ભાંગેલું ધારી શકાય.

સ.—થાપાનું હાડકું ભાંગે તો કઈ સારવાર
હીક થઈ પડશે ?

જ.—દરદીને ઘણામાં ઘણો આરામ થાય એવી
રીતે સુવાડવો, તેના થાપાની આસપાસ એક પોહાળો
પાટો બાંધવો પણ તે બાંધતી વેળા સંભાળ રાખવી
કે ભાંગેલાં હાડકાં અંદરના બીજા અવ્યવેને
દાખી નહીં નાખે. દરદીની મરજી માફક પગોને
વાળવા અથવા સીધા રાખવા, અને બરડાની કરોડ
ભાંગે તે વેળા જેટલી સંભાળથી તેને હીલચાલ કરવા
દેવામાં આવે તેમ કરવું.

સ.—માથાપર સખ્ત માર પડ્યાથી માથાની
ખોપરી ભાંગે અને નાક, આંખ, અથવા કાનમાંથી
લોહી વહે તો તેનો શો ઉપાય કરવો ?

જ.—માથાની ખોપરીપર થયેલા જખમમાંથી
વેહતું લોહી દબાણુ વાપરી અટકાવવું. દરદીને
આરામ સાથે દમ લઈ શકે તેવી રીતે સુવડાવવો ;
અને માથું ઉચું રાખવું, સઘળાં ટાઇટ કપડાં કાઢી
નાખવાં ; દરદીને છાંયડામાં લઈ જવો અને માથાપર
ઠંડા કટકા અથવા બરફની કોઠળી ફેરવવી.

સાંધાનું ઉતરવું તથા લચક.

SPRAIN AND DISLOCATION.

સ.—સાંધો ઉતરેલો છે કે મોચવાયેલો છે તે કેવા આકારપરથી પારખી શકાય ?

જ.—સાંધો ને ઉતરેલો હોય તો તેની આસપાસની બધી બાબત સરખી નથી હોતી પણ એક બાબત ઉંચી અને બીજી બાબત નીચી હોય છે. સાંધાની આસપાસનો સોજો બધી બાબતોએ એક સરખો હોય છે.

સ.—જો આપણાં ઘેરથી અથવા કોઈની ઘરથી દુર આપણી ઘુંટી લચકાઈ જાય તો શું કરવું ?

જ.—પગમાં પહેરેલાં બુટ અથવા સ્ટ્રૉકીંગ કાઢી નહીં નાંખવાં; એક પાટાથી અને જો પાટો નહીં હોય તો રૂમાલ, પટો વગેરેથી કામચલાઉ પાટો બનાવી પગની તળી તથા ઘુંટી મજબુત બાંધી લેવાં. પાટાને લોંબ પર પોહોળો કરી

તેની બરોબર વચમાં પગની પાટલી મુકવી, પણ અંગુઠો પાટાની ટોચ આગળ રાખવો. પછી પાટાના બેઉ છેડાઓને પગની પાટલીની બંને બાજુએથી ઉપર વાળીને ક્રૉસ કરી ઘુંટીની આસપાસ થઈ પછવાડે લઈ જવા અને ત્યાંથી પાછા ક્રૉસ કરી આગળ લાવી ગાંઠ મારી દેવો.

સ.—બુટ અને મોજાં કેવી રીતે કાઢવાં?

જ.—તેમને ખેંચી નહીં કાઢવાં.

પણ જરૂર પડે તો કાપીને કાઢી નાખવાં.

સ.—સાંધો મોરચાય (Sprain) તો શું કરવું?

જ.—સાંધામાંથી હાડકું ઉતરી ગયું છે અથવાં હાડકું ભાંગ્યું છે કે કેમ તેની ખાત્રી કરવા દાક્ટરને જોલાવવો. સાંધાને તદ્દન આસા-યશ મળે એવી રીતે રાખવો, અને ગરમ અથવા ઠંડું પાણી તેપર વારંવાર રેડયા કરવું. જો પાણી ગરમ હોય તો તે ખમાઈ શકે તેટલું ગરમ રાખી તેમાં સાંધાને જોળવો અને તેને એક દોઢ કલાક સુધી તેવીજ હાલતમાં રાખવો; ત્યારપછી મોટી ગરમ થુલાંની અથવા બીજી

પોલ્ટીસ કરવી. જો પાણી ઠંડું હોય તો ઠંડાં પાણીના પાટા બાંધવા. સર્વથી સરસ રીત તો એજ કે સાંધાની આસપાસ મોટા જથામાં રૂ વીંટાળી તે ઉપર મજબુત પાટો બાંધી દેવો.

સ.—સાંધો ઉતરેલો છે (Dislocation) એમ કેમ પારખી શકાય ?

જ.—જો ઇન્ન પામેલા સાંધાને સાબ સાંધા સાથે સરખાવ્યે તો (૧) સાંધાના આકારમાં ફેરફાર જણાશે; (૨) હીલચાલ સેડુજળી કરવા જતાં ઘણીજ વેદના થશે; (૩) સાંધો હીલવવા જતાં ઘણીજ મુશ્કેલી લાગશે.

સ.—સાંધો ઉતરે તો શું ઉપાય કરવો ?

જ.—સાંધો ઉતર્યો છે એવો શક જતાં તેને આરામ મળે તેવી રીતે ગોઠવ્યા અને તેને સારી પેઠે શેક કીધા સીવાય તેની કોઈ પણ જાતની વધુ સારવાર કરવી નહીં. તેને જેમનો તેમ રાખી દાક્ટરને તેડાવી મંગાવવો.



પાણીમાં ડુબવું. DROWNING.

સ.—જો કોઈ માણસને તરતાં આવડતું નહીં હોય અને તે પાણીમાં પડયાથી ડુબી જવાની ધાસ્તીમાં હોય તો તે પોતાને કેમ બચાવી શકે ?

જ.—(૧) ડુબતા માણસે પોતાનું મોઢું ઉંચું રાખવું. (૨) ફેફસાં હવાથી સારી પેઠે ભરેલાં રાખવાં. (૩) પાણીમાંથી હાથ ઉંચા નહીં કરવા. શરીરનું વીશેષ ગુરૂત્વ (Specific gravity) પાણીનાં ગુરૂત્વ કરતાં હલકું હોવાથી શરીર પાણીમાં ઉપર ને ઉપર તરી શકે છે. જેમ છાતી હવાથી ભરેલી હોય અને મોઢું અને નાક સીવાય જેમ શરીર પાણીમાં વધુ વાર રહે તેમ તે વધુ વાર તરતું રહેવાની ખાત્રી આપે છે. મદદ માટે ખુમ પાડવા મોઢું ઉઘાડવાથી તેમજ પાણીમાંથી હાથ બહાર કાઢવાથી ડુબી મરવાની ધાસ્તી હોય છે.

સ.—પાણીમાં ડુબવાથી કઈ રીતે મરણ નીપજેછે ?

જ.—હુવાને બહલે પાણી જ્યારે ફેફસાંમાં ભરાય છે ત્યારે; એવી વેળાએ ડુબતો માણસ જેભાન થાય છે, તેનું હૃદય ચાલતું નથી અને તેનાથી દમ લેઈ શકાતો નથી તથા દમ લેવાની નળીનો રસ્તો બંધ થઈ જાય છે.

સ.—જો ફેફસાંમાં પાણી દાખલ થયું હોય તો તેની નીશાની શું?

જ.—ચેહરાપર સોજો આવેલો અને તે કાળો દેખાય છે. હોઠ કાળા પડી જાય છે; આંખ લાલચોળ હોય છે; મોઢાંમાં, દમ લેવાની નળીમાં અને ફેફસાંમાં ફીણવાલું પાણી હોય છે.

સ.—આવી વખતે જીંદગી માટે શું ભારે તરફડયાં મારવાં પડે છે?

જ.—હા.

સ.—શું ડુબેલા માણસોને ફક્ત દેખાવમાંજ મરણ પામેલા તરીકે ધારી તેમની સારવાર કરવી ઠીક થઈ પડશે?

જ.—હા, કારણકે ખરી રીતે તો પાણીમાં ઘણાએક કલાકો કહાડ્યા પછી પણ ઘણી વેળા જીવે નથી.

સ.—લાંગો વખત સુધી સજીવન કરવાની કોશેશ ચાલુ રાખ્યાથી કુળેલા માણસને સજીવન કરવામાં નથી આવ્યા ?

જ.—હા, ઘણા દાખલાઓમાં એવી કોશેશોથી માણસો સજીવન થયા છે.

સ.—કુળેલા જેવા માણસની સારવાર કરવામાં કંઈ મુખ્ય ચીજો ધ્યાનમાં રાખશો ?

જ.—તુરત દાક્ટરને જોલાવવા માણસને મોકલવો. ખીજા માણસ પાસ સુકાં ગરમ કપડાં તથા ધાખળી મંગાવવી. ગરદન અને છાતીઆગળનાં કપડાં કાઢી નાખવાં, અને છાતી લુછી નાંખી સુકી કરવી. તેનામાં દમ ચાલુ કરવો અને દમ ચાલુ થયા પછી તેનામાં ગરમી ઉત્પન્ન કરી લોહી છુટથી શરીરમાં ફેરે તેના ઉપાય કરવા.

સ.—દમ તમો પાછો કેમ ચાલુ કરશો ?

જ.—(૧) દરદીને લોંચ ઉપર ઉંઘો સુવાડી હોજરીની નીચે એક ગાદી અથવા ઘડી વાળેલો ડગલો મુકવો અને દરદીનો એક હાથ વાળી તેની ઉપર તેનું કપાળ ટેકવવું. આમ કીધાપછી જ્યાં ગાદી મુકી હોય ત્યાં પીઠઉપર દબાણ કીધાથી પેટમાંહેલું પાણી

મોઢાં વાટે બહાર નીકળશે. જીભ બહાર ખેંચી કાઢી, દોરી અથવા રબર વડે જડબાં સાથે બાંધી દબ મજબુત રાખવી, જેથી ફેફસાંમાં હવા દાખલ થઈ શકે. મોઢું નુછીને સાફ કરવું. (૨) તે પછી દરદીને ચત્તોપાટ કરવો, અને “સ્મૈલીંગ સૉલ્ટ” અથવા તપૂકીર મળી શકતાં હોય તો તે સુંઘાડવાં, નહીં તો ગળાંમાં કાંઈ પીછું ફેરવવું. જો એકદમ દમ લેવાનું શરૂ નહીં થાય તો પછી દમ ચલાવવાનું કામ (Artificial respiration) શરૂ કરવું.

સ.—પાણી પેટમાંથી કાઢી નાંખવા માટે દરદીને ઉંધે મસ્તક પકડવો અથવા કોઈ જાડી ઉપર તેને લટકતો રાખવો શું ઠીક થઈ પડશે ?

જ.—ખચીતજ નહીં.

સ.—દરદીને પાછો હોંશમાં લાવવા માટે જોઈતી સારવાર કરવા આગમજ તેને ઘેરમાં લઈ જવામાં આવે ત્યાં સુધી તેની સારવાર કરવામાં ખોટી થવાની જરૂર છે ?

જ.—ખચીતજ નહીં. જ્યાંસુધી ઘણીજ તોફાની રૂતુ બહાર હોય નહીં ત્યાંસુધી દરદીને છાંયડામાં લાવવા આગમજ તાબડતોળ જ્યાં અકસ્માત બન્યો હોય ત્યાંનેત્યાંજ તેની સારવાર કરવી.

સ.—દાકટર સીલવેસ્ટરની રીતે હંમ આપવાનું કામ કેમ ચાલુ કરવું ?

જ.—દરદીને ચત્તોપાટ સુવાડવો; તેનાં ખભાં ઉંચકીને ખભાં નીચે કાંઈ કપડાં અથવા માદી જેવું કરી તેમને તેની ઉપર ટેકવવાં, જેથી માથું બરોબર નીચે પડે. જીભ જો બહાર ખેંચી નહીં હોય તો તે બહાર ખેંચી રાખવી અને તેને દોરી અથવા રબરથી હડપચી સાથે મજબુત બાંધી રાખવી. ગરદન અને છાતી આગળનાં સર્વે કપડાં કાઢી નાંખવાં. દરદીનાં માથાં પછવાડે ઘૂંટણ મરડી બેસી તેની કોણીની ઉપરનાં હાથનાં ઠુંઠાં કાંડી આગળથી પકડવાં, અને તેમને માથાં ઉપર ધીમે ધીમે લાવવાં અને તેમને તેવી હાલતમાં બે પગ સુધી રાખવાં. બંને ઠુંઠાં છાતીની અડોઅડ ભેરથી દબાવીને છાતીની બાજુમાં નીચે લેઈ જવાં અને બે પગ રહીને પાછાં માથાની ઉપર લઈ જવાં. આ પ્રમાણે દાકટર આવે ત્યાંસુધી દર મીનીટે પંદરવાર કર્યા કરવું.

સ.—જો હુવા ઠંડી હોય, તો દમ ચાલુ કરવા આગમજ દરદીનાં શરીરમાં ગરમી લાવવા અને લોહીને સારી પેઠે ફરતું કરવા માટે તેને ખુબ મસજવો શું ઠીક નથી ?

જ.—નહીં.

સ.—કોઈખી સંજોગ હેઠળ દમ ચાલુ થાય તે આગમજ તેનામાં લોહી ફરતું કરવાની કોશિશ શું તમે કરશો ?

જ.—ખચીતજ નહીં, કારણકે તેટલા વળતમાં તો દરદી શુંગળાઈ જવાથી તેનું મરણ નીપજવાનો ભય ઉભો થાય છે. જો દરદીમાં દમ ચાલુ કરવામાં નહીં આવે અને લોહીમાં થતા ફેરફાર અટકાવવામાં આવે તો ફેફસાંમાં લોહીની ગાંઠ બંધાઈ જાય અને તેથી દરદી શુંગળાઈ જવોજ જોઈએ.

સ.—દમ જો ચાલુ કરવામાં આવે તો પછી શું સારવાર કરવી ?

જ.—દરદીનાં શરીરમાં ગરમી લાવવાના તથા લોહી આખાં શરીરમાં ફેરે તેના ઉપાયો લેવા.

સ.—એ ઉપાયો કેવી રીતે લેશો ?

જ.—(૧) દરદીને નજદીકમાં કોઇખી ઘર હોય ત્યાં લઇ જવો. (૨) તેને ધાળખીઓથી ગરમ બનાવેલાં ખીછાણાંમાં સુવાડવો. (૩) ગરમ ધાળખી અથવા સુકાં કપડાંથી દરદીના અવ્યવો નીચેથી ઉપર મસળવા. (૪) ત્યારપછી ગરમ ખાટલી, ગરમ ફ્લેનલ અથવા ગરમ ઇંટરડીથી બગલમાં, હાથમાં, જાંઘમાં, પગમાં, પગનાં તળ્યાંમાં, તથા હોજરી આગળના ખાડામાં શેક કરવા, પણ તેથી દરદી દાઝે નહીં તેની સંભાળ રાખવી.

સ.—દરદી ગરમ ખાટલીથી દાઝી નહીં જાય તે માટે શું સાવચેતી રાખશો ?

જ.—તેમને ફ્લેનલમાં અથવા કોઇખી કપડાંમાં લપેટવી.

સ.—શેક કરતી વેળા દરદી દાઝી જવાનો કાંઈ સંજોગ ઉભો થાય છે ?

જ.—હા, ઘણીવાર, અને ખાસ કરીને દરદી જ્યારે બેભાન હાલતમાં હોય છે, ત્યારે એવા બનાવો ઘણા બને છે, કારણકે તે વેળા શેકની સખત ગરમી હોય તોપણ દરદી પોતાની બેભાનીને લીધે કાંઈ ક્રિયા કરી શકતો નથી.

સ.—દરદીના અવ્યવો નીચેથી ઉપર શા માટે ચાળવામાં આવે છે ?

જ.—કાળી નેસોમાંહેલું લોહી તેમની મારફત હૃદય તરફ લઈ જવા માટે.

સ.—આ સઘળી સારવાર થઈ રહ્યા પછી શું કરવું ?

જ.—દરદીને બીછાણે લઈ જઈ સુવા દેવો.

સ.—દરદીમાં દરેક ગતી ચાલુ થયા પછી તેને કંઈ ચીજ પીવા આપવી ઠીક થઈ પડશે ?

જ.—થોડું ગરમ પાણી, અને તે પછી દારૂમાં થોડું ગરમ પાણી ભેળીને આપવું, તેમજ ગરમ કોફી અને ચાહ આપવાં.

સ.—દમ લેવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય તો શું કરવું ?

જ.—છાતી પર આગળ અને પાછળ રાઈની ગરમ પોલ્ટીસ મેલવી.



ગળાંએ ફાંસો દેવો.

HANGING.

સ.—એક માણસે પોતાનાં ગળાંને ફાંસો દીધો હોય તો તેને શું કરવું?

જ.—આવું જ્યારે જોવામાં આવે કે તરતજ દોરડું અથવા જે ચીજ વડે ફાંસો દીધો હોય તે કાપી નાખવું; પણ કાપતી વખતે શરીરને નીચેથી પકડવું, ને હળવે હળવે દહીંને જમીનપર સુવાડવો. સુવાડ્યા પછી તેનાં કપડાં ઢીલાં કરી જીભ બહાર કાઢી શ્વાસો-શ્વાસની ક્રીયા (Artificial Respiration) શરૂ કરવી, ને જ્યાંસુધી તે દહીં બરાબર દમ લેતો થાય ત્યાંસુધી એ ક્રીયા ચાલુ રાખવી.

ગળાંમાં કંઈ બહારની ચીજનું ખુંટી બેસવું.

CHOKING.



સ.—એક માણસને ખાતાં ખાતાં હાડકું કે માંસનો ટુકડો તેનાં ગળામાં ખુંચી બેસે તો શું કરવું?

જ.—તરતજ તે દરદીનું મોઢું ઉંઘાડી હીંમતથી અને ઝડપથી આપણી આંગળી ગળાનાં પાછળા ભાગમાં મુકી જે ચીજ ખુંચી બેઠી હોય તે બહાર ખેંચી કાઢવી. જો તેમ ન બને તો દર્દીને ખુરશીની પીઠ ઉપર વાંકો વાળી તેનાં બંને બાજાની વચ્ચે જોરમાં હાથથી થપ્પડ મારવી. જો નાનું છોકરું હોય તો એક હાથ મજબુતીથી છાતી ઉપર મુકીને બીજા હાથે ગરડો જોરથી ઠોકવો, જેમ કીધાથી તેને ઉલટી આવે તો ખુંટી બેઠેલી ચીજ નીકળી પડશે. જો ટુકડો સહેજ ખુંચી બેઠો હોય તો એક ગ્લાસ પાણીમાં એક ચમચો રાઈ નાખી પાઈ દેવું. કાંચકે ઉલટી સાથે તે ચીજ કદાચ નીકળી પડશે.

સ.—જો એક છોકરું રમતાં રમતાં કંઈ લખોટી
કે પૈસા ગળવાં જતાં તે ગળાંમાં ખુંચી બેસે તો શું
કરવું ?

જ.—બેઉ ચોડી આગળથી પકડી બચ્ચાંને
ઉંધું લટકાવી દેવું તથા તેની પીઠ બેરથી ઠોકવી, કે
જેથી કરી ખુંચી બેઠેલી ચીજ નીકળી પડશે.



ઝેરી હવાઓથી ગુંગળાઈ જવું. SUFFOCATION BY GASES.



સ.—માણસ કઈ કઈ રીતે ઝેરી હવાથી ગુંગળાઈ જાય છે ?

જ.—(૧) ઘર સળગી ઉઠ્યું હોય તો તેમાંથી નીકળતો ધુંમાડો દમમાં જવાથી.

(૨) ગંધ કરેલા ચોરડામાં કોલસાની શગડી બળતી રાખી મુકી જવાથી.

(૩) ખરાબ ગંધાઈ રહેલી હવાથી.

(૪) ગટરો અથવા ઉંડા કુવામાં કારખાનીક એસીડ ગેસ એકઠી થવાથી.

(૫) ઉંડી ગટરોમાંથી ગંધાઈ રહેલી ભીનાસ વાલી હવા એકદમ દમમાં જવાથી.

(૬) ગેસની પાઇપોમાંથી ગેસ નીકળી જવાથી.

સ.—એક ગુંગળાયેલા માણસની સારવાર કેમ કરશે ?

જ.—એકદમ તે દહીંને ખુલી હવામાં લાવ્યા પછી તેનાં ગળાં તથા છાતીપરથી કંઈ તંગ કપડું

પહેરેલું હોય તે કાઢી નાખીને તેનાં મોંઢાં તથા છતી ઉપર ઠંડાં પાણીના ફટકા મારવા. એમ કીધાથી તે દર્દી હોંશ્યાર થશે. જો કદાચ તેમ કીધાથીબી તે હોંશ્યાર ન થાય, તો તરતજ શ્વાસોશ્વાસની (Artificial Respiration) ક્રીયા શરૂ કરવી.

સ.—ખરાબ હવામાં અથવા ગંસથી ભરાયલા ઓરડામાં જવા આગમજ પોતાના ખચાવ માટે એક માણસે સાવચેતીના શું ઉપાય લેવા ?

- જ.—(૧) ઓરડામાં બતી લઈ જવી નહીં, કેમકે બતીની ગરમીથી હવા સળગી ઉઠી ધડાકો થવાનો ઘણો સંભવ રહે છે.
- (૨) મોંઢાં તથા નાક ઉપર પાણીથી ભીંજ વેલો અથવા સરકા અને પાણીમાં ઝોળેલો કપડાંનો કકડો વીંટાળવો.
- (૩) ઓરડામાં દાખલ થતાંજ જે પહેલી ખારી મળે તે ઉઘાડી નાખવી. જો કાચની ખારી હોય તો તરતજ કાચ સંભાળથી ફેાડી નાખવા કે જેમ કીધા થી તાજી હવા ઓરડામાં દાખલ થશે અને ઓરડામાંથી ગંસ જતી રહેશે.

બળવા અથવા દાઝવાથી ઉઠતા છાગરા.

BURNS AND SCALDS.

સ.—સખત દાઝી અથવા બળી ગયલા ભાગની સારવાર કેમ કરશે ?

જ.—(૧) પ્રથમ દાઝી ગયલા ભાગપરથી કપડાં કાપીને ઉતારવાં, પણ જો કપડું દાઝી ગયલા ભાગને વળગ્યું હોય તો તેને મીઠાં તેલથી અથવા સાલીડ તેલથી ભીંજવી હળવે હળવે કાઢવું; ત્યાર બાદ બળી ગયલા ભાગપર, થોડુંક ઘાનું કપડું લઈ તેપર સોજું મીઠું, સાલીડ, અથવા અલસીનું તેલ નાંખીને તે બળેલા ભાગપર મુકવું. પછી હવા તેપર દાખલ નહીં થાય તેવી રીતે તે ઉપર સોજો ૩ મુકીને એક પાટાએ તે ભાગ બાંધી લેવો. જો ફેફ્ફયા ઉઠે તો તે કાપવા

અથવા ફાડવા નહીં, તથા બળી
ગયલા ભાગપર ગરમી દેખાડવી
નહીં. બળી ગયલા ભાગપર આટાનું
પડ કરી પછી પાટાથી બાંધી લેવું
એ પણ કાયદાકારક છે, પણ પહેલા
ઉપાય જોવો સરસ નથી.

સ.—તેલથી ભીંજવેલું કપડું બળેલા ભાગપર
મુકયા પછી શું કરશો ?

જ.—બળેલા ભાગપર પછી આસપાસ ૩
વીંટાળવો અને જો ૩ નહીં મળે તો ગરમ કપડાંની
પટી વીંટાળવી.

સ.—જો આખો ચહેરો સખત રીતે દાઝી ગયો
હોય તો તેની કેમ સારવાર કરશો ?

જ.—એક મોટો ઘાનાં કપડાંનો ટુકડો ફાડીને
તેમાં આંખ, નાક તથા મોઢું દેખાય તેટલાં મોટાં
બાકેરાં પાડીને તેને મીઠાં અથવા સાલીડ તેલમાં
ભીંજવી તે બળેલા ભાગપર એવી રીતે મુકવો કે દર્દીને
કોઈ પણ રીતે અડચણ પડે નહીં. પછી તેટલીજ
સંભાળથી તેપર સોજો નરમ ૩ મુકવો અને ત્યારબાદ
સંભાળથી પાટો બાંધવો.

સ.—જો બળી ગયાથી એક માણસ ધાસ્તી ખાઈ ગયું હોય તો તેની સારવાર કેમ કરશો ?

જ.—તેના હાથ તથા પગનાં તબ્બાંપર ગરમ પાણીના શેક કરવા તથા ગરમ ગરમ ચાહે અથવા કાફી આપવી કે જેથી હોશ્યારી રહે.

સ.—ગરદન તથા પેટનો ભાગ જો બળી ગયો હોય તો શું તે ધાસ્તીભરેલું કહેવાય ?

જ.—હા, તેવા ભાગોની ઘણીજ સંભાળથી જતન કરવી તથા તરત તબીબી મદદ મંગાવવી.

સ.—એક દાઝી ગયલા ભાગ માટે ઘાનું કપડું તથા તેલ મેલવતાં વીલંબ લાગે તો શું કરવું ?

જ.—તે ભાગને તરતજ ગરમ પાણીમાં રાખવો પણ પાણી ઘણું ગરમ નહીં હોય તેની સંભાળ રાખવી.

સ.—શું ખારનાં પાણીના વપરાશથી દાઝી ગયલા ભાગને કરાર થાય છે ?

જ.—હા. એક ચમચો ભરી સોડા ખાર લઈ તેમાં એક ગ્યાલન જેટલું પાણી નાંખી વાપરવું.

આંખ તથા કાનમાં કચરો. FOREIGN BODIES IN THE EYE AND EAR.

સ.—કોઈની આંખમાં કંઈ ધુળ કે કોળસાની રજકણ પડી હોય તો શું કરવું?

જ.—તેને એક ખુરસી ઉપર બેસાડ્યા પછી તેનાં ઉપલાં પોપચાંનાં પાંપણ પકડી તે પોપચું જરાક નીચે ખેંચી તેની વચમાં એક પેનસીલની આણી કે સુધઓ મુકી તે વડે જરાક આંચકો મારી પોપચું તે ઉપર ઉથલાવી દેવું, પછી કચરો દેખાય તે એક રેશમી કે સુતરાઉ રૂમાલ વડે નરમ હાથે લુછી નાખવો. જો નીચલાં પોપચાંનીચે કચરો ભરાયો હોય તો અંગુઠા વડે તે પોપચું નીચે ખેંચી રૂમાલ વડે કચરો કાઢી નાંખવો.

સ.—જો આંખના ડાળામાં લોઢાંની કરચ ખુંચી બેઠી હોય તો શું કરવું?

જ.—આંખ બરોબર ઉંઘાડી તેમાં મીઠાં તેલનાં બે ત્રણ ટીપાં નાંખવાં તથા તરત દાકતરની મદદ મંગાવવી.

સ.—કાનમાં કંઈ કચરો ગયો હોય તો શું કરશો ?

જ.—જે કંઈ જીવડું કાનમાં ગયું હોય તો થોડુંક ગરમકીધેલું મીઠું તેલ હળવેથી કાનમાં નાંખવું, ને તેલ જો ન મળે તો ગરમ પાણી હળવેથી કાનમાં રેડવું. જો કંઈ ચણા કે એવી ગોળ વસ્તુ ગઈ હોય તો તે બાબુ ઉપર દરદીને સુવાડી સાજી બાબુનાં લમણા ઉપર થોડાક હળવેથી ટપલા મારવા કે તેથી તે વસ્તુ ઘણુંકરી બહાર નીકળી પડશે. જો આ ઉપાય બી કારગત ન લાગે તો તરતજ તબીબી મદદ મંગાવવી.



ચામડીનું છોલાવું તથા જખમો. BRUISES, WOUNDS AND CUTS.



સ.—ચામડી છોલાઈ ગઈ હોય તે કેમ માલમ પડે ?

જ.—જે ભાગપરની ચામડી છોલાઈ ગઈ હોય તો તેની આસપાસ ધીમું લોહી વહેતું જણાય છે, પણ ચામડીને કશો જખમ થયેલો હોતો નથી. જે ઠંડાં પાણીના કટકાથી સહેત્રાઈથી બંધ કરી શકાય.

સ.—ચામડી છોલાયા પછી તેની અંદર શું શું ફેરફારો થાય છે ?

જ.—પ્રથમ ચામડીનો રંગ લાલાશપર હોય છે, પછી તે સહેજ વખતમાં જલુ અને ત્યારપછી કાળો રંગ પકડે છે. થોડાક દીવસમાં એથી ઉલટાજ ફેરફારો સાથે ચામડી પોતાનું અસલ રૂપ લેય છે.

સ.—છોલાયલી ચામડીનો ઉપાય કેમ કરશો ?

જ.—ઠંડાં બરફનાં પાણીમાં શણુના કટકા ભીંજવી છોલાયલા ભાગ ઉપર મુકવા.

સ.—કોઈ પણ જખમની સારવાર કરવા અગાઉ કંઈ ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—હમેશ સારવાર કરનારે પોતાના હાથ ધોઈને સાફ કરવા.

સ.—ઘરની બાહર એક માણસને જખમ થયલો જોવામાં આવે અને તેની સારવાર માટે જોઈતી ચીજ નહીં મળી શકે તો શું ઉપાય કરવા ?

જ.—જો તદ્દન સાફ નીતરૂં પાણી મળી શકતું હોય અને જખમ ખરડાયલો હોય તો એક રૂમાલ પાણીમાં ભીંજવી તે વડે ઘાને સાફ કરવો, ને પછી તે રૂમાલ પાણીથી સાફ કરી તે ઘાની ઉપર બાંધી દેવો. જો ઘા સાફ હોય ને પાણી નહીં મળી શકતું હોય તો ઘાને ધોવાની કાંઈ જરૂર નથી. જો રૂમાલ પણ સોજે નહીં હોય તો ઘાની ઉપર એક કોરાં કાગળનો કટકો મુકી તેપર રૂમાલ બાંધી દેવો, પણ તે આગમજ જખમમાં કાંઈ કચરો રહી ગયો નહીં હોય તેની સંભાળ લેવી.

સ.—જો ઘરની અંદર એક માણસને જખમ થયો હોય તો તેની સારવાર કેમ કરશો ?

જ.—ધા સાફ કરવા અગાઉ એક ટંબલર ભરી ઉકાળેલું પાણી ઠંડું પાડી તેમાં થોડાક એન (સેજ રતાશપર રંગ આવે તેટલું) “ પરમેનગેનેટ ઑફ પોતાશ ” અથવા અરધી ચમચી “ બોરેસીક એસીડ ” અથવા એક ચમચી “ કારબોલીક એસીડ ” નાંખી લોશન બનાવવું. ત્યારબાદ તે પાણીથી ધાને સાફ કરીને એક સુકકા કટકા અથવા તુવાલથી લુછી નાંખવો. થોડાક વીસકી ધાની આસપાસ નાંખ્યાથી તે વધારે સાફ થશે. જો બની શકતું હોય તો ફાટેલી ચામડી એક બીજા સાથે જોડીને તેપર “ સ્ટીકીંગ પ્લાસ્ટર ” ના ટુકડા વળગાવી દેવા. ત્યારપછી ધા ઉપર સુકો શણ, ધાનું કપડું, અથવા ૩ વીંટાળી એક પાટાથી બાંધી લેવો. ધા ઉપર “ બોરેસીક પાઉડર ” નાખ્યાથી વધુ કાયદો થશે.

સ.—જો લોહી ધા ઉપર બંધાઈ ગયું હોય તો શું તે સાફ કરવાની જરૂર છે ?

જ.—ધાની અંદર કાંઈપણ કચરો ન હોય તો બંધાઈ ગયેલું લોહી સાફ કરવાની કાંઈ ખાસ જરૂર નથી. છતાં જખમ તમામ સાફ કરવાથી કાયદોજ થાય છે.

સ.—ધા પર મલમપટો કીધા પછી શું ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—ધાને કાંઈ પણ અલવલ નહીં આવે તેની સંભાળ રાખવી.

સ.—સફ્રંદાર જખમ (Punctured wounds) તે શું ?

જ.—તે જખમ ઘણું કરી તલવારની અણી કે ખંજર અથવા ભાલો ભોકાવાથી થાય છે. ધાનો દેખાવ ઝીણો ઉંડો તથા ગોળ હોય છે, અને જખમની કોરો તે હથીઆરથી અંદર ચાલી ગયલી હોય છે.

સ.—ચીરાયલો જખમ (Lacerated wounds) કેમ માલમ પડે ?

જ.—તે ઘણું કરી સાંચા કામમાં આવવાથી, કોઈ જનવરના કરડવાથી, અથવા ખંદુકના છરાના ગોળાથી થાય છે. ધાનો દેખાવ ખડખડો હોય છે.

સ.—ચીરાયલા જખમમાંથી લોહી શું હમેશા ઘણું વહે છે ?

જ.—નહીં. ધોરીનસના છેડા ઘણા ખરા ખડાર ખેંચાઈ આવી, થયલી ઇજાને લીધે ખંધ થઈ જાય છે.

જે લોહી વેડવાનો સંભવ હોય તો એક “ ટુરનીકેટ ” જખમથી ઉપર બાંધી દેવું.

સ.—છુંદાયલો જખમ (Contused wounds) કેમ માલમ પડે ?

જ.—તે ઘણું કરી લાકડીનો માર વાગવાથી અથવા ખુઠાં હથીઆર વાગવાથી થાય છે.

સ.—છુંદાયલા જખમનો દેખાવ કેવો હોય છે ?

જ.—ચામડીમાં ફાટ પડ્યા ઉપરાંત આસપાસની ચામડી સખત રીતે છોલાયલી તથા ખડખડી દેખાય છે.

સ.—છુંદાયલા જખમમાંથી શું લોહી ઘણું નેરમાં વહે છે ?

જ.—નહીં. ઘણું જ ધીમું વહે છે. લોહી જખમમાંથી નાણે ટપક્યા કરતું હોય તેમ લાગે છે.

સ.—બંદુકથી જે મુખ્ય બે જાતના જખમો (Gunshot wounds) થાય છે તે કયા ?

જ.—(૧) શરીરમાં લોહાંની કરચ રહ્યાથી તથા
(૨) ગોળીનું શરીરની આરપાર નીકળી જવાથી.

સ.—જો સહેજ દાડગોળાની કરચ શરીરમાં રહી ગઇ હોય તો તે કાઢવાની જરૂર છે ?

જ.—નહીં. ગરમ પાણીમાં તુવાલ ભીંજવી ઘાની આસપાસ લપેટી દેવો. જો ઠંડું પાણી માફક આવતું હોય તો તેનો ઉપયોગ કરવો.

સ.—જો ગોળી આરપાર નીકળી ગઇ હોય તો શું કરવું ?

જ.—જ્યાંથી ગોળી દાખલ થઇ હોય તથા જ્યાંથી નીકળી ગઇ હોય તે ભાગને શણ, ગાજ, અથવા રૂથી લપેટી નાંખવો.

સ.—જો સાંધા ઉપર ગોળી વાગવાથી અથવા ખજર ભોકવાથી ઘા પડે તો શું કરવું ?

જ.—ઘાઉપર સોજો રૂ લપેટીને તે શરીરના અવ્યવને કામરાંથી બાંધી લેવો.

સ.—જો એક સોય ચામડીમાં ભોકાયા પછી તે ભાંગી જઇને અંદર ચાલી જાય તો શું કરવું ?

જ.—તરતજ તેવા માણસને એક દાકતર પાસે લઇ જવો.

સ.—સાંધા ઉપર જો સોય ખુચી બેસે તો શું કરવું ?

જ.—તે ભાગને હીલોઆંચકો નહીં લાગે માટે આસપાસ બે લાકડાંની પાતળી ચીપો મુકી એક પાટાથી તે ભાગ બાંધી લેવો.

સ.—કોઈને પેટમાં ખંજર માર્યું હોય અને આંતરડાં નીકળી પડ્યાં હોય તો શું કરવું ?

જ.—ગરમ પાણીમાં ફ્લેનલ અથવા કપડાંનો કટકો બોળી તે આંતરડાં ઉપર હળવેથી મુકી રાખીને તુરત દાકતરને બોલાવવો.

બુદ્ધી બુદ્ધી જાતનાં ઝેરો.

POISONS.

સ.—ઝેર એ શું ચીજ છે ?

જ.—તે એક ચીજ છે કે જેના ઉપયોગથી જીવંતગીનો અંત આવે છે.

સ.—ઝેર કેટલી જાતનાં હોય છે ? તેનાં નામ દેવો ?

જ.—એ જાતનાં, ક્ષોભક એટલે ગળાંને તથા હોજરીને ખાળી નાંખે તેવાં અને નિંદ્રાજનક એટલે ઊંઘાશ કરી નાંખે તેવાં.

સ.—ક્ષોભક ઝેર કયાં કયાં ? તેનાં નામ દેવો.

જ.—બુદ્ધા બુદ્ધા તેજભો, જેવા કે, ગંધકનો, સુરાખારનો, તથા નીમકનો તેજભ; ખારો, જેવા કે પોટાશ, સોડા, તથા એમોન્યા.

સ.—એક માણસે જો તેજભ, અથવા ખારનું ઝેર લીધું હોય તો તેની સારવાર કરવામાં જે ઉપયોગી ચીજો શું ધ્યાનમાં રાખશે ?

જ.—પહેલું, ઝેરની અસર કેવી રીતે મારી નાંખવી. બીજું,—ગળાંની આસપાસની બળી ગયેલી આમડીને આરામ કેમ આપવો.

સ.—કોઈ પણ જાતનો તેજબ (Acid) લીધો હોય એમ જણાય તો તેવા દરદીની કેમ સારવાર કરશો ?

જ.—એવી વેળા ખારો (Alkalies) જેવાકે સોડા, યા પોતાશનો ઉપયોગ કરવો.

સ.—તેજબની અસર તોડનારા ખારોનાં નામ દેવો.

જ.—સોડા, પોટાશ, મેગનીઝિયા અને સુનો.

સ.—જો કાંઈ ખાર ઝેર તરીકે લીધો હોય તો તેની અસર નીર્મૂળ કેમ કરશો ?

જ.—નરમ પ્રકારના તેજબનો ઉપયોગ કર્યાથી.

સ.—ખારોની અસર તોડનારા તેજબોનાં નામ દેવો ?

જ.—સરકો, લીંબુ યા સંતરાનો રસ તથા તાડી.

સ.—જો એક દરદીએ જલદ તેજબ પીધો હોય તો તેની સારવાર કેમ કરશો ?

જ.—એક મોટું ટંબલર ભરી પાણી યા દુધમાં એક ચમચી “મેગનેસિયા,” ચાક, સીંત ઉપરથી ઉખેડી કાઢેલો ચૂનો, અથવા સોડા ખાર, મેળવીને પાંચ દેવું. ત્યારપછી તે દરદીને મીઠું તેલ, દુધ, ઇંડાની સફેદી, આટો અને પાણી અથવા જવનું પાણી બનાવીને આપવું કે જેથી તેને કરાર થાય.

સ.—બુદ્ધી બુદ્ધી જાતના તેજગોથી બળી જતી ચામડીઓના દેખાવોમાં કાંઈ ફેરફારો માલમ પડે છે કે?

જ.—હા.

સ.—શું શું ફેરફારો નજરે પડે છે ?

જ.—ગંધકનો તથા નીમકનો તેજળ લીધાથી ચામડીનો રંગ કાળો દેખાય છે, સુરા ખારનો તેજળ (Nitric Acid) લીધાથી પીળો, અને “ઓક્ઝેલીક” (Oxalic) તથા “કાર્બોલીક” તેજળ લીધાથી સફેદ.

સ.—“કાર્બોલીક” તેજળનું ઝેર મારવાનો અકસીર એલાજ શું ?

જ.—“એપ્સમ સોલ્ટ” (વીલાયતી મીઠું.)

સ.—તે કેટલું આપવું ?

જ.—થોડાંક પાણીમાં એક ચમચો ભરી

વીલાયતી મીઠું નાંખી તુરત આપવું. ત્યારપછી મીઠું તેલ અથવા સેલાડ તેલ, ઇંડાની સફેદી અને દુધ આપવું. ઉલટી થાય એવી કાંઈ પણ ચીજ આપવી નહીં તે ધ્યાનમાં રાખવું.

સ.—“ઓકઝેલીક નામના તેલખનો અકસીર એલાજ શું ?”

જ.—“મેગનેસ્યા” અને ચુનો.

સ.—એક દરદીએ ખાર (alkali) ખાધો હોય તેની સારવાર કેમ કરશે ?

જ.—તરતજ કોઈ પણ જાતનો નરમ પ્રકારનો તેલખ, જેવો કે સરકો અને પાણી, અથવા લીંબુનો રસ અને પાણી આપવું. ત્યારબાદ મીઠું તેલ અથવા આલીડ તેલ પીવા આપવું.

સ.—ધારો કે એક દરદીએ ઝેર તરીકે તેલખ લીધો છે કે ખાર લીધો છે તે નહીં માલમ પડે તો શું કરશે ?

જ.—તેવા દરદીને મીઠું તેલ, દુધ, કાચાં ઇંડાની સફેદી, જવની કાંજી તથા જલદ ચાહે આપવી.

સ.—તેને ઉલટી થાય એવી કાંઈ દવા આપશે કે ?

જ.—નહીં, કારણકે ઉલટી થયાથી ગળાંની અને હોઝરીની આસપાસની ચામડી જે ઝેરથી બળી ગઈ હોય તેને વધુ નુકસાન થશે.

સ.—મજબુત એમોનીયા, પોટાશ અથવા સોડાખારથી ચામડી બળી જાય તો તેનો ઉપાય કેમ કરશો ?

જ.—થોડાંક પાણીમાં સરકો મેળવી તે બળી ગયેલા ભાગને બરોબર સાફ કરવો, ત્યાર બાદ તેપર સાલીડ તેલ લગાડી તથા ૩ વીંટાળીને એક પાટો બાંધી લેવો.

સ.—જો દીલપર કાંઈ જલદ તેજબ પડીને ચામડી બળી ગઈ હોય તો શું કરવું ?

જ.—સોડા, પોટાશ, મેગનેસ્યા અથવા ચુનાતું પાણી તરત બનાવી તેથી બળી ગયેલા ભાગને સારી પેઠે ઘોઈ નાંખવો. ત્યારબાદ બળી ગયેલા ભાગની જેમ સારવાર કરીએ છીએ તેમ કરવી.

સ.—જો એક માણસ ચુનાની ભઠ્ઠીમાં પડી ગયો હોય તો તેની સારવાર કેમ કરવી ?

જ.—તે દરદીને ભઠ્ઠીમાંથી એકદમ બહાર કાઢવો અને તે પછી જે ભાગ બળી ગયો હોય તેને સરકા-

નાં પાણીથી અથવા પાણી સાથે લેજેલા ગંધકના તેજાબથી સાફ કરવો અને તેલ લગાડવું. ત્યારબાદ બળી ગયેલા ભાગની જેમ સારવાર કરીએ તેમ કરવી.

સ.—એક દરદીએ જો અકીણ બાધું હોય તે કંઈ કંઈ નીશાનીઓપરથી તે માલમ પડી આવે ?

જ.—જો તરતનુંજ અકીણ લીધું હોય તો દરદીનો ચહેરો લાલ માલમ પડે, દરદી બહુ મુશ્કેલીથી દમ લેતો જણાય, રક્તે રક્તે બેશુદ્ધ થતો જાય તથા તેની આંખની કીકી એક ટાંચણીનાં માથાં મીસાલ ઝીણી જણાય.

સ.—તેવા દરદીની તમો કેમ સારવાર કરો ?

જ.—તેવા દરદીને ઉંઘાઈ જવા નહીં દેવો. જો તે દરદી ગળી શકતો હોય તો તરત ઉલટી થાય તે માટે તેને એક મોટું ટાંબલર ભરી પાણીમાં એક ચમચો ભરી રાઈ અથવા મીઠું નાંખી તે પાવું. જો તે ન મળી શકે તો એક પીછું લઈને તે અથવા આંગળું ગળાંની અંદર ફેરવવું, દરદીને બે માણસની મદદ સાથે ચલાવ ચલાવ કરવું. દરદીનાં પગનાં ટેટાંપર પાણીથી ભીંજવેલા તુવાલના ફટકાઓ મારવા. તેનાં મોઢાંપરથી પાણીના ફટકા મારવા તથા મજબુત કાફી પીવા.

આપવી અને જો તે બેશુદ્ધ થતો જણાય તો શ્વાસો-
શ્વાસની ક્રીયા શરૂ કરવી.

સ.—એક છાકટ દરદી જો દાડનાં ઝેરથી
પીડાતો હોય તો શું કરવું ?

જ.—જો દાડ મોટા જથામાં તરતનોજ પીધેલો
માલમ પડે તો એક ચમચો મીઠું અથવા રાઈ પાણીમાં
લેળી તે પાવું કે જેથી ઉલટી થાય. પછી બીછાણાપર
સુવાડીને તેના પગનાં તળ્યાં તથા બગલને ગરમ પાણીની
બાટલીને ફ્લેનલમાં વીંટાળીને શેકવાં. શરીરપર ગરમ
બનુસ નાંખી રાખવો કે અંગમાં ગરમી રહે. કાફી
સેરવો વગેરે આપવાં.

સ.—રસકપુર નામનું ઝેર (Corrosive
Sublimate) લીધું હોય તો તેનો અકસીર એ-
લાજ શું ?

જ.—કાચાં ઇંડાંની સફેદી.

સ.—એક ઇંડાંની સફેદીથી કેટલા ગ્રેન રસકપુર-
નીર્મળ કરી શકાય ?

જ.—ચાર ગ્રેન.

સ.—ઉપલી બાબદમાં કાચાં ઇંડાંની સફેદી
આપવાની સરસ રીત કેઈ ?

જ.—સાત ઇંડાંની સફેદી કાઢી એક પાઈન્ટ પાણીમાં નાંખી ખુબ હીલવવી. પછી એક વાઈન ગ્લાસ ભરી દર બે મીનીટે આપવું, જેથી ઉલટી સહેલાઈથી થાય.

સ.—જે ઉપલાંથી ઉલટી ન થાય તો શું કરવું ?

જ.—એક ચમચો રાઈ અથવા મીઠાંને પાણીમાં ભેળી આપવું.

સ.—જે ઇંડાં નહીં મળી શકતાં હોય તો તેને બદલે શાનો ઉપયોગ કરવો ?

જ.—દુધ તથા જવ, આરાડૂત અથવા બીજા કોઈ આટાને ઉકાળી બનાવેલાં પાણીનો ઘણો છુટથી ઉપયોગ કરવો.

સ.—જે એક માણસે સોમલ ખુબ ખાધું હોય તો દાકતર આવી પુગે તે પહેલાં શું કરવું ?

જ.—ઉલટી ન થતી હોય તો તે કરાવવી અને ખુબ કુકકું પાણી પાઈ તે ચાલુ રાખવી પછી ચુનાનું પાણી તથા મીઠું તેલ સરખે ભાગે મેળવી પાયા કરવું.

સ.—જે નાનાં છોકરાંથી બુલમાં ઝેરી ફળો

ગળઈ જવાય તો દાકતર આવી પૂગે તે અગાઉ શું ઉપાય કરવા ?

જ.—તરતજ ઉલટી કરાવવી. જો શરીર ઠંડું થતું જાય તો પગ તથા હાથપર ગરમ બાટલીના સેક કરવા. છાતી તથા પેટપર રાઈ મુકવી અને થોડુંક ગરમ પીણું આપવું.

સ.—જો ફોસફરસ, સ્ટ્રીકન્યા વગેરે જેર લીધું હોય તો દાકતર આવી પૂગે તે અગાઉ શું ઉપાય કરવા ?

જ.—ઉલટીનું ઓસડ તરતજ આપવું તથા ઉલટી ચાલુ રાખવા માટે ગરમ પાણી આપ્યા કરવું.

સ.—ભુલથી “આયોડીન” નામની દવા પીવાઈ જાય તો શું કરવું ?

જ.—ખુબ જથામાં કાંઈ આપવી. ઘઉંનું દુધ આરાફ્ટનાં પાણીમાં મેળવીને કે સાણુ ચોખાની કાંઈ કરીને પાવી. જો ઉપલી ચીજો ન મળી શકે તો કાચાં ઇંડાં પાવાં. ત્યારબાદ ઉલટી કરાવવી તથા ગરમી લાવનારાં પીણાં અથવા દવા પાવી.

સ.—પારો (Nitrate of Silver) ખવાઈ જાય તો શું કરવું ?

જ.—નીમકનું પાણી પીવાય તેટલું પાવું અને પછી ઉલટી ન થાય તો ઉલટી થવાની જલ્લદ હવા આપવી.

સ.—શ્રીકન્યા નામનાં ઝેર માટે ઉલટી લાવનારી હવા આપ્યા પછી જો દરદી ખરોખર દમ નહીં લેઈ શકતો હોય તો શું કરવું ?

જ.—શ્વાસોશ્વાસની ક્રીયા થોડોક વખત ચાલુ રાખવી.

સ.—જસત ખાધાથી જો ઝેર ચઢ્યું હોય તો શું કરવું ?

જ.—ગરમ પાણીમાં સોડા નાંખી આપવું.

સ.—જો ઝેરી વનસ્પતી (Mushrooms કુતા ટોપી) ખાધામાં આવે તો શું કરવું ?

જ.—ઉલટી કરાવ્યા પછી આંગમાં ગરમી લાવવા સાફ ગરમ પીણું આપવું તથા પેડુપર પેલ્લટીસ કરવી, તથા કોઠે સાફ કરવા એક આઉસ એરંડીનું સોળું તેલ આપવું.

સ.—કોહેલી વનસ્પતી ખાવી કાયદાકારક છે ?

જ.—ખરીતજ નહીં.

સ.—જે જીવતી જળો ગળાઈ ગઈ હોય તો શું કરવું ?

જ.—પીવાય એટલું નીમકતું પાણી પાવું, જેથી ઉલટી સાથે જળો નીકળી પડશે.

સ.—ઝેરથી ઉલટી થયેલા પદાર્થનું શું કરવું ?

જ.—તપાસ સાફ સંભાળથી તે રાખી મુકવો.

સ.—કોઈપણ ઝેરની સારવાર કરતાં ચાર મુખ્ય ચીજો શું ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—(૧) જે એક માણસ ઝેર ખાધા પછી સુવા માંગે તો તેને જાગૃત રાખવો.

(૨) જે તેને ફેર આવતા હોય તો તેના ચહેરા તથા ગરદન પર પાણીના ફટકા મારવા.

(૩) જે તેનાં મોંની ચામડી ખળી નહીં ગઈ હોય તો તેને ઉલટી થાય તેવી દવા આપવી, ત્યારબાદ ઈંડાં, દુધ, તેલ, અને જલ્લદ ચાહે આપવી. (ફિસફરસ નામનાં ઝેરના સંબંધમાં તેલ ખીલકુલ આપવું નહીં.)

- (૪) જો તેનાં મોંની ચામડી ખળી ગઈ હોય તો ઇંડાં, દુધ, અને તેલ આપવું, પણ ઉલટી થાય એવી કાંઈ પણ દવા આપવી નહીં.

સ.—શક લરેલાં ઝેરની વેળાએ ઉલટી થયલા પદાર્થનું શું કરવું ?

જ.—ઘણીજ સંભાળથી તપાસને માટે તે રાખી મુકવો.



જેશુદ્ધિ.

INSENSIBILITY.

સ.—તમે એક માણસને જેશુદ્ધ પડેલો જુવો તો શું કરો ?

જ.—(૧) તળીળી મદદ ચાને દાકતરને તરત તેડાવી મંગાવવો.

(૨) ગળાંની આસપાસ તેમજ કમ્મર તથા છાતી ઉપર જે પણ તાંગ કપડું પહેર્યું હોય તે ઢીલું કરવું.

(૩) શરીર કેમ પડ્યું છે, કપડાં ફાટેલાં છે કે કેમ તથા આસપાસના સંજોગો કેવા છે તે ઉપર નજર કરવી.

(૪) તેને ચત્તો સુવાડી તેના હાથ તેની બાજુએ સીધા ગોઠવવા તથા તેના પગ પણ સીધા લાંબા કરવા.

(૫) તેના માંથાપર હાથ પસવારી કંઈ ધીમણાં, ખાડા, જખમ કે મારની નિશાની હોય તો તે જોવી.

(૬) ચહેરા લાલ છે કે ફિક્કો તે તપાસવું.

(૭) આંખોની તપાસ કરવી, અને તેમ કરતાં નીચલી બાબદ પર ધ્યાન આપવું :—

(ક) ઉપર આંગળી લગાડ્યાથી તે મીંચાઇ જાય છે કે નહીં તે જોવું.

(ખ) કીકીઓ એક સરખી રીતે નાની કે મોટી થઇ છે તે તપાસવું.

(ગ) એક કીકી બીજી કરતાં મોટી છે કે કેમ તે જોવું.

(ઘ) કીકીઓ અજવાળાં તથા અધારાંથી નાની મોટી થાય છે કે નહીં તે જોવું.

(૮) હમ કેમ ચાલે છે તે તપાસવામાં નીચલી બીના ઉપર ધ્યાન આપવું :—

(ક) હમ લેતાં દરદ થાય છે કે કેમ અને તે આંચકા સમેત લેવાય છે કે કેમ.

- (ખ) ઝડપથી અને ઉપરં ઉપરથી
ચાલે છે કે કેમ.
- (ગ) ધીમેથી અને મુશ્કેલીથી
લેવાય છે કે કેમ.
- (ઘ) ઘુરકતો ચાલે છે અને દમ
બહાર કાઢતી વખતે ગાળ
ફફટે છે કે કેમ.
- (દ) તેનાં મોં, નાક, કાન, તથા આંખ-
માંથી લોહી તથા પાણી વહે છે કે
કેમ તેની તપાસ કરવી.
- (૧૦) કોઈ પાંસળી ભાંગી છે કે નહીં તે
બદલ નાબુક હાથે સંભાળથી તપાસ
કરવી, અને છાતીપરથી કંઈ લોહી
પડે છે કે કેમ તે તપાસવું.
- (૧૧) શરીરમાં કેઠે કંઈ જખમ પડેલો કે
માર વાગેલો છે કે કેમ તેની તપાસ
કરવી.
- (૧૨) હાથ અથવા પગનું હાડકું ભાગ્યું
છે કે કેમ તે માટે સાબા હાથ

પગની સાથે સરખામણી કરી
તપાસવું.

(૧૩) લોહી વહેતું હોય તો બંધ કરવું.

(૧૪) પુરતી હવાના આવજા માટે નીચલો
બંદોબસ્ત રાખવો :—

(ક) અકસ્માતની જગા ને રસ્તો
હોય તો આસપાસનાં લોકોને
વીખરાઈ જવા કહેવું.

(ખ) ને ઘરની અંદર હોય તો
ખારી ખારણાં ખુલ્લાં રાખવાં.

(૧૫) ચહેરા ને ફીકકો હોય તો માથું
નીચું કરવું. પણ ને રતાશપર હોય
તો એક તકયા ઉપર માથું ઊંચું
કરવું.

(૧૬) મોં વાટે કાંઈ પણ ચીજ આપવી
નહીં. દરદી ને ગળી નહીં શકતો
હોય તો મોં વાટે કાંઈપણ ચીજ
આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નહીં. ને
દરદી ગળી શકતો હોય અને કાંઈ

પીવાનું આપવાની જરૂર પડે તો
ઘણીજ સંભાળથી આપવું.

(૧૭) મોઢાંના વાસની તપાસ કરવી. કાંઈક
ઝેર ને લીધું હશે તો તે તરત માલમ
પડી આવશે.

સ.—જેશુધ્ધી વેળાએ દરદીનું માથું કેવી રીતે
રાખવું ?

જ.—તેનાં શરીરની ખરોખર સીધી લીટીમાં
માથું રાખવું. તેનું માથું ખોલાપર મુકી તેની હડપચી
છાતી સાથે લગાડવી નહી, કાંચકે તેમ કીધાથી તે ગુંગ-
ળાઈ જવાનો ઘણો સંભવ રહે છે. માથે લોહી ચઢે તથા
ફીફડું થયું હોય તે વેળા માથું નીચે રાખવું, પણ
દરદીથી સહેલાઈથી દમ લેવાય તેમ રાખવું.

સ.—જેશુધ્ધિવાળા માણસોનું માથું કેમ
રાખવું ?

જ.—જો ચહેરો લાલ હોય તો માથું સહેજ
ઉંચું કરવું, જેથી હડપચી છાતીને અડે નહીં. પણ
જો ચહેરો ફિક્કો હોય તો માથું શરીરની સપાટી
ઉપરજ અથવા ખને તો તેથી પણ જરાક નીચે રહે
તેમ કરવું.

સ.—જો દરદીનો ચહેરો તદન ફિક્કો માલમ પડે, શરીરની ચામડી પરસેવાથી ચીકણી હોય, દમ બહુ ધીમે હોય, નાડ ઘણી નબળી હોય, આંખની કીકી એક સરળી તથા સહેજ પોહળી હોય, અને છાતી ઉપર હૃદયનો ધબકારો લગલગ એમાલુમ હોય તો તે શાથી પીડાતો માલુમ પડે ?

જ.—મુઠ્ઠાથી.

સ.—તેવી હાલતમાં તમે શું કરો ?

જ.—જો કાંઈ તંગ કપડાં પહેર્યા હોય તો હીલાં કરવાં. ત્યારબાદ દરદીને એકદમ ખુલ્લી હવામાં લેઈ જવો. જો દરદી બેઠેલો હોય તો તેને મજબુત પકડી ડોકું નીચું વાળી માથું બે પગની વચ્ચે લાવવું. જો પડેલો હોય તો શરીરની સપાટી કરતાં માથું જરાક નીચે રહે તેમ કરવું. ઠંડાં પાણીના ફટકા મોંપર મારવા. “સ્મેલીંગ સૉલ્ટ” અથવા તપકીર અથવા કાંટો સુંઘાડવો. ચાહે કાફીનું ગરમ પીણું આપવું, અને જો જરૂર પડે તો શ્વાસોશ્વાસની ક્રીયા શરૂ કરવી.

સ.—જો એક દરદી એકદમ અથવા ધીમે ધીમે એશુદ્ધ થતો જાય, તેનો ચહેરો લાલ જણાય, તેનો દમ

ધુરંકતો અથવા પુંકાટા મારતો હોય, તેની આંખની કીકીઓ મોટી થયલી હોય અને તેમાં એક કીકી બીજી કરતાં વધારે મોટી હોય, અને એક બાબુના હાથ પગમાં લકવાની અસર જણાય તો તે દરદી શાથી પીડાતો જાણવો ?

જ.—માથે લોહી ચઢવાથી.

સ.—એવી વેળા તમે શું કરો ?

જ.—દરદીને સુવાડયા પછી કાંઈ પણ તંગ કપડાં હોય તો તે ઢીલાં કરવાં, ત્યારબાદ માથું થોડું ઉંચું રાખવું. માથાપર ખરફ અથવા ઠંડા પાણીના કટકા ફેરવવા. હાથ પગપર શેક કરવો, તથા એકદમ તબીબી મદદ મંગાવવી.

સ.—માથે લોહી ચઢી ગયું હોય અથવા ભેજાને કાંઈ ઇજા થઈ હોય તો ઉલટીની દવા આપવી કે નહીં ?

જ.—અલબત્ત નહીંજ.

સ.—માથે લોહી ચઢી ગયું હોય તો દારૂ અથવા કાંઈ ગરમ પીણું આપવું કે નહીં ?

જ.—અલબત્ત નહીં.

સ.—જો એક માણસ જોશુધ જણાય અને તે કાંઈ પણ ગળી શકતો નહીં હોય તો તેને મોઢાં વાટે કાંઈ પણ પીણું આપવાની કોશિશ કરશો ?

જ.—નહીં, બીલકુલ નહીં.

સ.—કાંય નહીં ?

જ.—તે દરદીને ગળવાની શક્તી નહીં હોવાથી તે પીણું દમ લેવાની નળીમાં ઉતરવાથી તે ગુંગળાઈ જશે.

સ.—જો એક માણસ એકદમ ચીસ પાડી પડી જાય, તેનાં મોં ઉપર ફીણ જણાય, જીભ કરડાય, ચહેરા તથા હાથ પગમાં તાણુ આવે, ચહેરા કાળા તથા ગરદનની રંગો ઉપસી આવેલી તથા ગરદન મરડાયલી માલમ પડે, આંખને આંગળી લગાડ્યા છતાં તે મીંચાય નહીં, આંખ લાલચોળ હોય, થોડીક જોશુધ પછી તે ભર ઉંઘમાં પડે, અને જ્યારે જાગરૂત થાય ત્યારે શું બન્યું તેવું જ્ઞાન નહીં હોય, તો તે દરદી શાથી પીડાતો માલમ પડે ?

જ.—ફીફરાંથી.

સ.—તમો તેનો શું ઉપાય કરો ?

જ.—ગરદન તથા શરીરપરનાં તાંગ કપડાં ઢીલ્લાં

કરવાં તથા માથું ઉંચું રાખી દરદીને સુવાડવો. જીભ
કરડાય નહીં તેને માટે તેનાં બે જડબાં વચ્ચે કંઈ ખુચ
કે રખરનો કટકો મુકી દેવો. તેને તાણુ આવવાથી તે
બીછાનાં પરથી પડી ન જાય અથવા તેને કોઈ રીતની
ઇજા ન થાય તેની સંભાળ લેવી. તે શુદ્ધીમાં આવ્યા
પછી તેને ઉઘાવા દેવો. શું ખનાવ બન્યો તે
વીધે તેને કંઈ પણ કહેવું નહીં અને દાકતરની સલાહ
લેવી.

સ.—કોઈ માણસને તાણુ આવી તે બેશુદ્ધ
થયો હોય તો તેને ફીફરૂંજ થયું છે એમ ખાત્રી
પુર્વક કેમ પરખાય ?

જ.—તેની આગળી હકીકત વીધે પરપુછ કર-
વાથી, તેને એવું થવાની ટેવ છે કે નહીં, તે જ્યાં
પડ્યો હોય ત્યાં કંઈ ઇજા વધારે થવાનો સંભવ હોય
એવી કંઈ ચીજો, જેવી કે ચુલો, આતશ, પાણીનું
ખાખોરું કે કાદવ વગેરે છે કે નહીં તે તપાસવાથી,
કારણકે ખરેખરાં ફીફરાંવાળા માણસને તે કંઈ જગાએ
પડી જાય છે તેનું તેને ભાન હોતું નથી.

સ.—ફીફરાંનો કોઈ ઢાંગ કરે તો તે કેમ
પરખાય ?

જ.—તેની ચાલચલણ બદલ પરપુષ્ઠ કરવાથી, તેની આંખો ઉંઘાડી હોય તે ઉપર આંગળી ફેરવતાં આંખ મીંચાઈ જાય તે ઉપરથી, આસપાસ લીડ હોય એવે ઠેકાણે તે પડેલો હોવાથી, આંખો અરધી મીંચેલી રાખી તેમાંથી આસપાસનાં લોકોના ચેનચાળા તે જોતો હોય તે ઉપરથી, મોઢે ફીણ નહીં આવવાથી અને જો ફીણ આવેલું હોય તો તે જો આંગળી વચ્ચે લઈ મસળવાથી સાબુનાં ફીણ જેવો ચીકાશ લાગવાથી, તથા મુખ્ય કરી તેનાં કોઈ નખની અંદરના ભાગમાં જોરથી દાખવાથી તે ચીચીઆરી પાડી ઉઠે તે ઉપરથી, કારણકે જે ખરેખરજ ફીફરાંથી પીડાતો હોય તેને એવી લાગણી હોતી નથી.

સ.—જો એક માણસ હાથ પગ ખેંચ તાણું કર્યા પછી તે પોતાને ઇજા ન થાય એવી સંભાળથી જમીન ઉપર પડે, તથા તેની આંખને આંગળી લગાડતાં પોપચું બંધ થઈ જાય, અને ખરેખર બેશુદ્ધ નહીં જણાય અથવા જો તે દરદી એકદમ મોટે ગાવા તથા હસવા માંડે, હાથ પગો અછાડ પછાડ કરે, તથા શરીરમાં તાણુ આવ્યા છતાં બેશુદ્ધ નહીં જણાય તો તે દરદી શાથી પીડાતો જણવો ?

જ.—હીરટીરિયાથી.

સ.—તે વેળાએ તમે શું કરો ?

જ.—શરીરપરનાં તંગ કપડાં ઢીલાં કરવાં તથા તે દરદીપર એક મોટું વાસણ ભરી પાણી નાંખવાની ધમકી આપવી. બહારથી તેની દયા ખાવી નહીં પણ તેની સાથે કરડી રીતે વરતવું. એવા દરદી તરફ દેખીતી રીતે દમ તથા અભાવથી કામ લેવાથી તે શુદ્ધીમાં આવે છે.

સ.—જો એક માણસ અરધી બેશુદ્ધીમાં જણાય, ભુમ માર્યાથી સહેલાઈથી જાગરૂત થઈ શકતો હોય, દારૂનો વાસ તેનાં મોંમાંથી નીકળતો હોય, કીકીઓ જરાક મોટી થયલી પણ એકસરખી હોય, તેનું શરીર ઠંડું માલમ પડે, તેની નાડ ઝડપથી ચાલતી તથા સહેલાઈથી દબાય એવી હોય, તેને તાણુ નહીં થતી હોય, તેના કાનમાંથી લોહી તથા પાણી વહેતું નહીં હોય, અથવા તો તેના શરીરપર ઘા, કે જેથી બેશુદ્ધી આવે છે, તેવું કશું નહીં હોય તો, તે દરદી સાથે પીડાતો માલુમ પડે ?

જ.—છાકટપણાંથી.

સ.—દાડ ઘણાજ પીવો એ શુ ધાસ્તીભર્યું છે ?

જ.—હા, ઘણુંજ ધાસ્તીભર્યું કહેવાય; તેટલા માટે તેના ચાંપતા ઉપાયો લેવાવા જોઈએ.

સ.—દાડનાં ઝેરથી એક માણસ પીડાતો માલુમ પડે તો તમે તેનો શુ ઉપાય કરો ?

જ.— (ક) તેનાં શરીરપરનાં તંગ કપડાં ઢીલાં કરવાં, તથા હવાનો આવજા થાય તેનો ખંદોબસ્ત કરવો તથા દરદી સહેલાઈથી દમ લઈ શકે તેમ સુવાડવો.

(ખ) દરદીને ઘરમાં લઈ જઈને તેનું શરીર ગરમ કપડાંથી ઢાંકવું. તેના હાથ તથા પગનાં તળ્યાંપર ગરમ પાણીની ખાટલીના શેક કરવા, અથવા પગે સુંઠ ઘસી ગરમી પેદા કરવી.

(ગ) જો તે જાગરૂત થઈ શકતો હોય તો ગરમ ચાહે તથા કૌફી આપવી.

(ઘ) જો નાડી મજબુત હોય તો કુકાં પાણીમાં રાઈ નાંખી તેને પાવું કે જેથી ઉલટી થાય.

(ચ) ઉલટી કીધા પછી શકતી લાવવા માટે તેને ચાહે તથા રસ આપવાં.

સ.—એક માણસ બેશુદ્ધ હોય અને તેનાં મોંમાંથી દાડનો વાસ આવતો હોય તો શું હમેશા એમજ ધારવું કે તે દાડની અસરથી પીડાય છે ?

જ.—નહીં, કારણકે કેટલીક વેળા દવાના આ-કારમાં દાડ આપવામાં આવે છે.

સ.—એક છાકટ માણસને હોશ્યારીમાં લાવવાનો સરસ ઉપાય શું ?

જ.—તેના બંને કાન મરડવા, પણ તેમ કરતાં તેની પાછળ ઉભું રહેવાની સંભાળ લેવી, અથવા તેનું માથું ખોળાપર લેવું, કારણકે તેને જાગૃત કરતી વખતે મારી બેસે તો સામા ધણીને ઇજા થાય નહીં.

સ.—દરદી દાડની અસરમાં છે કે તેને માથે લોહી ચઢી ગયું છે તે પારખવાની મુખ્ય નીશાનીઓ શું ?

જ.—(ક) માથે લોહી ચઢી જવાનો રોગ ઘણું કરી પુખ્ત ઉંમરનાં માણસમાં થાય છે, પરંતુ કોઈ પણ ઉમરનો માણસ દાડથી છાકટો થાય

- (ખ) માથે લોહી ચઢવાના રોગમાં મોં-
માંથી દાડનો વાસ આવતો નથી.
- (ગ) એ રોગમાં કીકીઓ એક સરખી
હોતી નથી. એક મોટી અને બીજી
નાની હોય છે, તથા અંધારાં અજ-
વાળાંથી મોટી નાની થતી નથી.
દાડની અસરમાં તેમ હોતું નથી.
- (ઘ) એ રોગમાં નાડ જોરમાં ચાલે છે
અને તે ભરેલી હોય છે. દાડની
અસરમાં તે બહુ નબળી અથવા
બેમાલુમ હોય છે.
- (ચ) એ રોગમાં ચહેરો લાલ કે કાળો
પડી ગયો હોય છે. દાડની અસરથી
તે ફીકો અને સોડરાઈ ગયેલો દે-
ખાય છે.
- (છ) પારાની શીશી (થરમોમીટર) મુકી
જોઈએ તો એ રોગમાં અંદરની ગર-
મી વધી ગયેલી જણાય છે, પરંતુ
દાડની અસરમાં તો સાજા માણસ
કરતાં પણ તે ઘણી કમ જણાય છે.

સ.—જે એક માણસનો ચહેરો ફિકકો તથા સોહરાઈ ગયલો હોય, તેની આંખો ઘેરાયલી હોય, નાડ લગભગ બેમાલુમ જેવી હોય તથા તે બહુ જ ધીમે દમ લેતો હોય, તો તેને શાથી પીડાતો ધારવો ?

જ.—શરીરને ધકકો (Shock) લાગ્યાથી.

સ.—શરીરને ધકકો (Shock) શાથી લાગે છે ?

જ.—કંઈ એકદમ જબરા મારથી, અતિશય દુઃખ આવી પડ્યાથી, વીજળી પડ્યાથી, કંઈ વાઢકાપ કરવાથી, અથવા વાઢકાપ કરશે એવી ખીકથી તથા ધાસ્તીથી.

સ.—એક માણસ બેશુદ્ધિમાં જમીનપર સ્થીર પડેલો હોય, તેની બેઠ કીકીઓ એક સરખી મોટી થયલી હોય, તેનું શરીર પરસેવાથી ગરકાવ હોય, નાડ બહુ નબળી પડી ગઈ હોય, તેનો દમ બહુ ધીમે અને નિસાસા નાંખતો હોય તેમ ચાલે, અને એ ઉપરાંત તેનાં માંથા ઉપર મારની નીશાની હોય, તો તે માણસ શાથી પીડાતો કહેવાય ?

જ.—લેજાને ધકકો લાગવાથી.

સ.—જે લેજાને સહેજ ધકકો લાગે હોય તો તે કેમ પારખી શકાય ?

જ.—તે દરદીને જોરથી ખોલાવતાં ઝડપમાં ભગી જવાબ દઈ પાછો બેશુદ્ધ બને છે. થોડોક વખત તે બેચેન રહે છે અને ત્યાર પછી ઉલટી થઈને તેને હોશ્યારી આવે છે. હોશ્યાર થયા પછી તે લવારોખ-કારો કરે છે અને શું બન્યું તેનું તેને ભાન હોતું નથી. એવી વખતે તખીખી મદદ ખોલાવવાની જરૂર છે.

સ.—લેખાને ધકકો લાગ્યો હોય તો શું ઇલાજ કરશો ?

જ.—એક શાંત અંધારી જગાએ દરદીનું માથું સહેજ ઉંચું કરી તેને ચત્તો સુવાડવો. તેનાં માથાંપર ખરફ કે પાણીથી ઠંડક કરવી. હાથ તથા પગનાં તળ્યાંપર શેક કરવો. દાકતરને તેડાવી મંગાવવો.

સ.—જો એક માણસને માથે લોહી ચઢી જવાથી થતી નીશાનીઓ દેખાવા ઉપરાંત તેનાં નાક, મોં, તથા કાનમાંથી, ચીકણું પાણી તથા લોહી વહે તો તે શાથી પીડાતો માલુમ પડે ?

જ.—ખોપરીનો નીચલો ભાગ ટુટવાથી.

સ.—જો ખોપરીનું નીચલું કે ઉપલું કોઈ હાડકું ભાંગી ગયું હોય, અથવા હાડકું ભાંગીને લેખાં પર દબાણ કરે તો શું કરવું ?

જ.—માથે લોહી ચઢી ગયું હોય છે તે વખતે જેવા એલાજ કરીએ તેવાજ એલાજ લેવા.

સ.—જે એક માણસ રસ્તા પર બેશુદ્ધ હાલતમાં પડેલો હોય તથા તેનાં મોંમાંથી કેફી ચીજનો ઘણોજ વાસ નીકળતો હોય તથા તેની આંખની કીકી ટાંચણીની અણી જેટલી ઝીણી જણાય તો તે શાથી પીડાતો હોવો જોઈએ ?

જ.—અફીણનાં ઝેરથી.

સ.—એક માણસ દારૂની દુકાનમાંથી નીકળતો હોય, તમે જાણતા હોય કે તેને દારૂ પીવાની ટેવ છે, ચાલતાં ચાલતાં ઝાંકો ખાઈ પડી જાય અને તમે પાસે જઈ જુવો તો તમને તે બેશુદ્ધ જણાય, તેનાં મોંમાંથી દારૂનો ખુબ વાસ આવે, પણ તેની આંખ તપાસતાં એક કીકી સહેજ મોટી થયેલી અને બીજી વધારે મોટી થયેલી જણાય તો શું ધારવું ?

જ.—તેને માથે લોહી ચઢી ગયું છે એમ ધારવું.

સ.—શરીરને ધકકો લાગ્યો હોય તે કેમ પરખાય ?

જ.—કંઈ એકદમ જળરા મારથી, દાખલા તરીકે રેલવેના અકસ્માતમાં એકદમ પગ ભાંગી જઈ

લોહી વહે તેથી અથવા રેલવેની અથડા અથડીથી શરીરને જખરદસ્ત આંચકો લાગવાથી, યાતો કંઈ લયાનક દેખાવ જોવાથી તે બીહી જાય, અને તેનું બદન ફિક્કું પડી ઠંડુ ને ધ્રુજતું હોય, તેને અંદરથી ટાઢનાં લખલખાં ભરાતાં હોય અને પોતે શુદ્ધિમાં હોયા છતાં તેનું શરીર ઠંડુ થતું જવાથી.

સ.—એવો ધકકો શું જીંદગીને જોખમભરેલો હોય છે ?

જ.—હા, કેટલીકવાર તે દરદીની નાડ તદન બેસી જઈ તથા શરીર તદન ઠંડુ થઈ તે મરી જાય છે.

સ.—આવી વખતે શું કરવું ?

જ.—તેનાં આંગમાં ગરમી વધારવાની કોશેશ કરવી. ગરમ પીણું આપવું, રસ આપવો અને તેનું બદન ગરમ કપડાંથી ઢાંકી રાખવું. ગરમ પાણીની બાટલી તથા ગરમ ઇંટરડીના શેક કરવા અને હૃદય, પગનાં ટેટાં તથા તળ્યાંપર રાઈ મુકવી.

સ.—મજબુત તડકો, અથવા લુ કેમ લાગુ પડે ?

જ.—લાંબો વખત સુધી સુરજના મજબુત તાપમાં રહી કામ કર્યાથી લુ લાગે છે. દરદી એકા-

એક બીમાર થઈ જાય છે, તેને ચક્કર તથા બેશુદ્ધિ આવે છે, અને તેનો દમ ઘુંટાય છે. તે તરસ લાગવાની ફરીયાદ કરે છે, તેની છાતીમાં બેચેની લાગે છે, તથા તેની ગામડી સુકી અને તેનો ચહેરો રતાશપર હોય છે, તેની નાડી જોરમાં ચાલતી હોય છે. આખરે ઘુંટાટા દમ સાથે તે બેશુદ્ધ બને છે.

સ.—હુ લાગી હોય તો શું કરવું ?

જ.—(ક) દરદીને એકદમ ઠંડી તથા છાયાવાળી જગ્યાએ લઈ જવો.

(ખ) તેનાં માથા ઉપર તથા દીલ ઉપર ખુબ ઠંડું પાણી નાંખવું.

(ગ) તેનું માથું ઉંચું રાખી ચતો સુવાડવો.

(ઘ) તેની છાતી તથા ગળાં ઉપર તંગ પહેરેલું હોય તે ઢીલું કરવું.

(ચ) ખરદની કોઠલી અથવા ઠંડું પાણી તેનાં માથા તથા કમ્મરપર કલાકો સુધી રહેવા દેવાં.

(છ) દરદી જો ગળી શકતો હોય તો તેને ઠંડું પાણી પીવા આપવું. કાંઈ પણ ગરમ પીણું આપવું નહીં.

સ.—હુ લાગવાનાં દરદમાં કંઈ દાડૂ, ચાહે વગેરે
ગરમી ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુ આપવી કે નહીં ?

જ.—અલખત નહીંજ.

સ.—કોઈ પણ જાતની યેશુદ્ધિની સારવાર
કરતાં જે મુખ્ય ચીજો શું ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—(ક) તબીબી મદદ મંગાવવી.

(ખ) છાતી તથા ગળાં ઉપર તંગ કપડાં
હોય તે ઢીલાં કરવાં.

સ.—જો ઉલટી કરાવવાની જરૂર હોય તો શું
કરશો ?

જ.—એક પીછું અથવા આંગળું ગળાંની
આસપાસ ફેરવવું, અથવા ઉલટી થવાની દવા આપવી.

સ.—ઉલટી કરાવવાની ઘેરગતુ સહેલી દવા કઈ ?

જ.—રાઈ અને પાણી, અથવા મીઠું અને
ચાણી. એક ટંબલર ભરી કુણ્કાં પાણીમાં એક મોટો
ચમચો ભરી રાઈ નાંખવી, અથવા તેટલાંજ પાણીમાં
એક મોટો ચમચો ભરી મીઠું નાંખી પાવું. તે
આખ્યા બાદ કુણ્કું પાણી પીવા આપવું કે જેથી સહે-
લાઈથી ઉલટી થાય.

વીજળીનો ધકકો,



ELECTRIC SHOCK.

સ.—શરીરમાંથી વીજળી પસાર થઈ જવાથી
ઐશુધી નીપજે છે તેના ઉપાયો કેમ કરવા ?

જ.—(ક) ઐશુદ્ધી માટે આગળ જણાવેલી
સામાન્ય સારવાર કરવી, જેવી કે,
શરીરપરનાં તંગ કપડાં ઢીલાં કરવાં,
ઢરદીને ચત્તો સુવાડવો, અને હવા
સહેલાઈથી આવળ થાય તે માટે
સંભાળ લેવી.

(ખ) ચહેરા અને છાતીપર ઠંડાં પાણીથી
ભીંજવેલો તુવાલ પછાડ્યા કરવો.

(ગ) જો ઉપલા ઉપાયોથી ઢરદી શુદ્ધીમાં
ન આવે તો શ્વાસોશ્વાસની ક્રીયા
શરૂ કરવી.

જો દરદી વીજળીક તારના સમાગમમાં આવ્યો હોય તો તેને તેનાથી દુર કરતાં સંભાળ રાખવી કે આપણા હાથમાં રખરના મોજાં, તંબાકુ રાખવાની રખરની કોથળીઓ, કે “મેકીનટોશ” નામનાં વોટરપ્રૂફ કપડાંનો કકડો અથવા રેશમી રૂમાલને હાથ ઉપર વીંટાળી પછીજ તેને અડકવું.

કપડાં સળગી ઉઠવાં વગેરે.

FIRE.

સ.—જો એક માણસનાં કપડાં સળગી ઉઠે તો શું કરવું?

જ.—તે માણસને જમીનપર ચત્તો સુવાડવો અને તેનાં શરીરપર જાડો ડગલો, ગાળીચો અથવા ખંદુસ વીંટાળવો.

સ.—તેને જમીનપર સુવાડવાની મતલબ શું?

જ.—કારણ બળતું હમેશ ઉપર ચઢે છે, માટે સુધ જવાથી કપડું વધારે સળગતું એકદમ અટકે.

સ.—જો એક બાનુ સળગી ઉઠેલાં કપડાં ખુજવવા મદદ કરતી હોય તો તેણીએ શું ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી?

જ.—દાંજેલા માણસને મદદ કરતાં તેણીનાં કપડાં સળગી નહીં ઉઠે તે માટે બનતાં લગી તેનાં માથાં તરફ જઈ ઉભા રહી મદદ કરવી.

હડખાયલાં કુતરાં અથવા સાંપનું કરડવું.

DOG AND SNAKE BITES.

સ.—જો હડખાયલું કુતરું કરડે તો શું કરવું ?

જ.—કરડવાથી થયેલા જખમથી ચાર પાંચ આંગળ ઉંચે એક તંગ દોરી બાંધી દેવી. પછી જખમ ગરમ પાણીથી સાફ કરીને જો સારવાર કરનારનાં મોંહમાં કંઈ જખમ ન હોય તો તે કરડેલા જખમને ચુસવો, અને થુંક થુંકી નાંખી પાણીના કોગળા કરવા. ત્યારબાદ જખમને લાલચોળ કરેલા તારથી, “કૉસ્ટીક”થી, અથવા સુર ખારના તેજબથી બાળી નાંખવો.

સ.—સાંપે જો એક માણસને કરડ્યો હોય તો શું કરવું ?

જ.—ઉપર પ્રમાણેજ ઉપાય કરવા, અને ખાન્ડી તથા “એમોન્યા” છુટથી આપવું. એવું કહેવામાં આવે છે કે જો સાંપનું ઝેર શરીરમાં ઘણું જ ફરી વળ્યું હોય તો ગમે તેટલો દારૂ આપતાંખી તે માણસને કેફ લાગતી નથી.

દરદીને ખસેડવા વિષે.

CARRIAGE OF THE INJURED.

સ.—એક માણસનું હાડકું ભાંગી ગયું હોય, તો તેને ખસેડવા અગાઉ શું ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—તે ભાંગેલાં હાડકાંની આસપાસ કામડીઓ તથા પાટાઓ ખરોખર છે કે નહીં તે તપાસવું.

સ.—કોઇખી કારણસર દરદી સાથની ખાત (Stretcher) ખલાં ઉપર મુકી લઇ જવી કે ?

જ.—અલખત નહીંજ.

સ.—કાંય નહીં ?

જ.—ત્રણ કારણસર. (ક) દરદી ખાત ઉપરથી ઉથલાઇ પડે (ખ) કદાચ દરદીને લેઇ જતાં તે રસ્તામાં મરણ પામે તો તેની ખબર તે ઉચ્ચકનારાઓને વતીક થડે નહીં. (ગ) જે હાડકું ભાંગી ગયું હોય તો તેપર પ્રછવાડેના ઉચ્ચકનારથી ખરોખર દેખરેખ રખાય નહીં.

સ.—જો રસ્તામાં ખીણ, ઝાડીઓ, તથા દીવાલો

મળતી હોય, પણ તે સહેલાઈથી દુર કરાય તેમ હોય તો તે કુદાવવાની જરૂર છે ?

જ.—નહીં, જો દરવાજો જરા છેટે હોય તો પણ ત્યાંથી જવું, પણ દુકા રસ્તા માટે ખીણ, દીવાલો વગેરે ઓળંગવાની કોશેશ કરવી નહીં.

સ.—ટેકડી પર ચઢતાં દરદીનું માથું કઈ બાજુએ રાખવું ?

જ.—આગળી બાજુએ.

સ.—જો જાંગનું હાડકું અથવા પગ ભાંગી ગયો હોય તો માથું આગળ રાખવું કે પાછળ ?

જ.—પાછળ, કેમકે શરીરનો ભાર ભાંગેલાં હાડકાં પર વધારે પડે નહીં તેની સંભાળ લેવી જોઈએ.

સ.—ટેકડી પરથી ઉતરતી વખતે માથું કઈ બાજુએ રાખવું ?

જ.—પાછળ રાખવું, પણ જો જાંગનું હાડકું અથવા પગ ભાંગી ગયો હોય તો આગળ રાખવું.

સ.—દરદીને ઉંચકનારાઓને ચુંટી કાઢતાં શું ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—એક સરખી ઉંચાઈવાળા માણસોને ચુંટી કાઢવા.

સ.—જો ગાડી યા આગગાડી મારફતે ખાત લઈ
જવી હોય તો બનતાં સુધી શું કરવું ?

જ.—ખાત સહેલાઈથી ઉંચકઈ શકાય તેટલી
ઉંચી મજબુત દોરી ખાતનાં હાથાપર બાંધવી.

સ.—જ્યારે ઉંચકનારાઓ ખાત સાથે કુચ
કરતા હોય ત્યારે શું ધ્યાનમાં રાખવું ?

જ.—(ક) પગલાં એક સરખાં ભરવાં.

(ખ) પગને ઘૂંટણ આગળથી સેહેજ
વાળીને ચાલવું.

(ગ) ટુંકાં પગલાં (૨૦ ઇંચનાં) ભરવાં



સુચના.

સ.—તાત્કાલીક ઉપાયો કેમ કરવા તેનું જ્ઞાન સંપાદન કરેલા માણસે હમેશા શું ચીજ ધ્યાનમાં રાખવી ?

જ.—તે એક તબીબ યા દાકતરનો ભાગ બજાવવાને લાયક નથી.

સ.—ત્યારે તેની ફરજો શું ?

જ.—દાકતર આવી પૂજે તે અગાઉ ફક્ત તાત્કાલીક મદદ કરવી.

